

*Õ. õpetajale prof. dr. J. Mägi'le
autor*

A. KÄSEBIER.

PÄRNUMAA
TULUNDUSOLUD.

TARTUS, 1929.

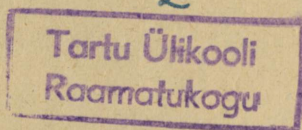
A - 4220

A. Käsebier.

Tulundusolud.

Äratrükk „Pärnumaast“.

2

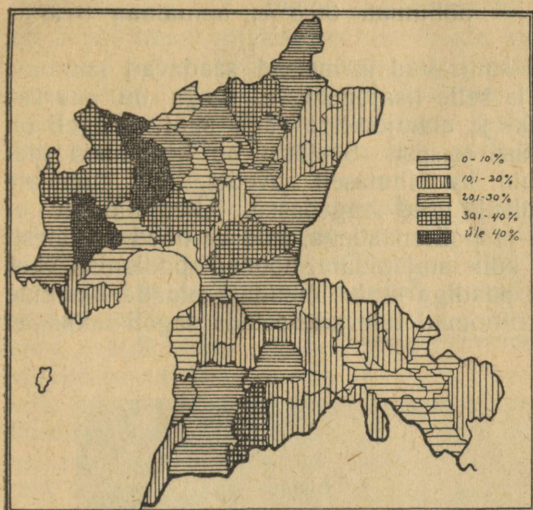

219906

i 21526588

ARHIIVKOGL

Rahva tööalade jaotusel on Pärnumaal, nagu kogu meie riigiski, esikohal maatulundus. Pärnumaa elanikkude üldarvust on maatulunduse alal teotsevaid 60.2% (üleriiklik keskmine 58.8). Siia juurde ei ole veel arvatud maatulunduslikes tööstusis põllu- ja karjasaaduste ümbertöötamise juures teenistuses seisvaid isikuid, kes ka maatulunduse teenistuses seisavad ja mille tõttu maatulunduse alal tegevuses olevate elanikkude protsent veel tunduvalt tõuseb. Sellest näeme, et Pärnumaa tulunduslikes ettevõtteis seisab maatulundus esikohal. Tööstus- ja kaubandusettevõtted, mis on koondatud Pärnu linna ja alevikkudesse, seisavad ka enamikus maatulunduse teenistuses,

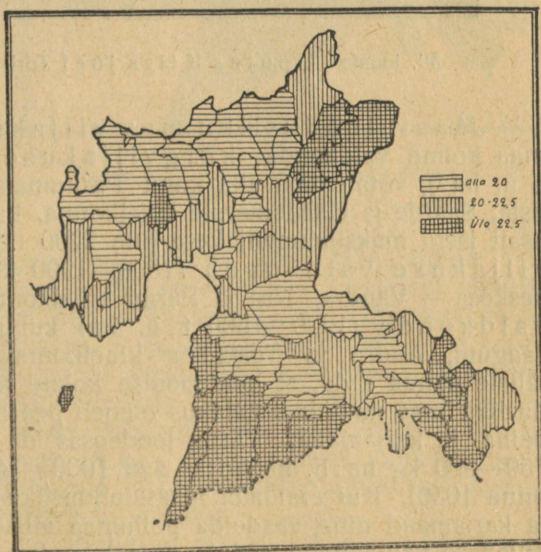
36. joonis. Maasulunduslikult kasutamata maa % kogu maapinnast Pärnumaal.

Üldse on Pärnumaal, võrreldes teiste maakondadega, ebaproduktiivse maa protsent kõige suurem. Eriti kõrge on ebaproduktiivse maa protsent Pärnumaa loodeosas (Koonga, Võlla, Vee, Jõõpre ja Sauga vallas), kuna kaguosas (Karksi ja Halliste khk) see on võrdlemisi madal, umbes 10% ümber. Maakonna keskosas on üksikute valdade järele ebaproduktiivse maa hulk kaunis muutlik (v. 36. joonis).

Ka metsamaa protsent (37. joonis) on Pärnumaal võrdlemisi suur — 30.3% kogu produktiivsest maast (riiklik keskmine 24.2%). Põllu-, heina- ja karjamaa vahetusele; kogu maatulunduslikust pindalast on põllumaad 35.8%, heinamaad 37.9% ja karjamaad

olles seega üks osa maatulunduslikust tervikust. Siiski on Pärnu linnas ja maakonnas nimetada ka tähtsaid laiemaulatuselisi tööstuslikke ja kaubanduslikke ettevõtteid (Sindi kalevivabrik, klaasivabrikud, metsa-eksportöörid j. t.), millede tegevus on riikliku tähtsusega ja väärib erilist tähelepanu.

Pärnumaa on peaaesjalikult suur rabade ja metsade maa, ainult Pärnu jõe äärne rannik ja paar kagupoolset kihelk. tulevad eraldada. Sellest on ka arusaadav, et kogu Pärnumaa pindalast (505 000 ha) ebaproduktiivset maad on 109 500 ha, s. o. 21.6% (üleriiklik keskmine 15%).

37. joonis. Metsamaa % kogu maapinnast Pärnumaal.

26.3% (riiklikud keskmised — põllumaa 36.3%, heinamaa 37.3%, karjamaa 26.3%).

Et Pärnumaa laialdased suurrabad ja metsad saadavad suurema osa oma veest Pärnu jõkke ja selle lisajõgedesse, seega on suurvee ajal veetõus Pärnu jõe kesk- ja alamjooksul väga suur. Sageli on vesi 5—10 m kõrgem harilikust seisust. Seetõttu on kevadised üleujutused harilik nähtus. Kuid ka vihmaseil suvedel, eriti tugevate äikesevihmade puhul on üleujutused sagedased. Üleujutamine ei piirdu siin mitte üksi heina- ja põllumaadega, vaid ka õued on täiesti üle ujutatud, sageli on isegi kõik majapidamishooned poolenisti vees (38. joonis), nõnda et ainult paadiga saab ühendust pidada üksikute hoonete vahel. Vähemad kariloomad tulevad asetada sageli lakka, et päästa neid veehädahust.

38. joonis. Uputus Kiisa jõel Tori khk, 1928. a. kevadel.

Maatulundusliku maa viljakuse suhtes jaguneb Pärnumaa kolme valdkonda: kõrgviljakuse valdkond (1900—2200 t. ü. ha¹⁾), võtab oma alla kogu Pärnumaa lõunaosa — Karksi, Haliste, Saarde ja Häädemeeste kihelkonna, kusjuures Karksi khk kuulub osalt isegi maksimumviljakuse (üle 2200 t. ü. ha) valdkonda; keskviljakuse valdkonda (1500—1900 t. ü. ha) kuulub Pärnumaa keskosa — Vändra, Tori ja Pärnu kihelkonnaga; madalviljakuse valdkonda (1000—1500 t. ü. ha) kuulub Pärnumaa loodeosa — Jaagupi, Audru ja Tõstamaa kihelkonnaga. Siinjuures tuleb eriti tähele panna seda, et loodepoolse kolme kihelkonna kogu maatulundusliku maa madalam viljakus oleneb peaaesjalikult kehvist looduslikest heina- ja karjamaist. Pärnu loodeosas on niiduheina keskmine saak 750—900 kg ha:lt, kaguosas aga 1000—1400 kg ha:lt (riiklik keskmine 1050). Kui eraldada maatulunduslikust maast looduslikud heina- ja karjamaad ning vaadelda põllumaa viljakust üksikult, kaob madalviljakuse valdkond täiesti ja ühineb endise keskviljakuse valdkonnaga

1) t. ü. = 1-he naela toiduvilja toiteväärtusega.

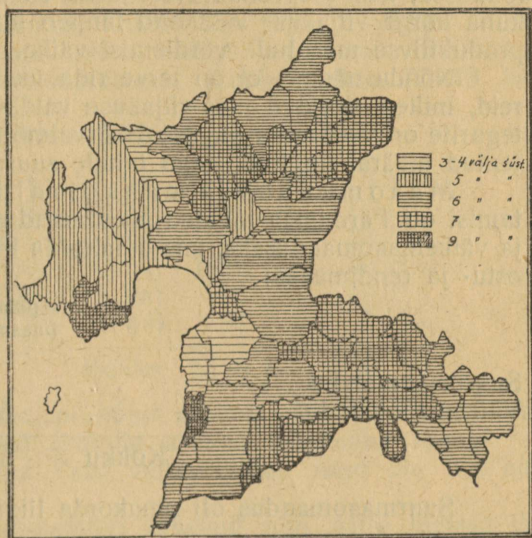
ühiks suureks keskviljakuse valdkonnaks. Seega jaguneb kogu maakond põllumaa viljakuse suhtes kahte valdkonda: kõrgviljakuse valdkond — lõuna- ja kaguosa, Karksi, Halliste, Saarde ja Hääde-meeste khk, saak 2850—3180 t. ü. ha:lt, keskviljakuse valdkond — põhja- ja lääneosa ühes keskosaga, Pärnu, Tori, Vändra, Jaagupi, Audru ja Tõstamaa khk, saak 2600—2850 t. ü. ha:lt (riiklik keskmine 2736).

Hoolimata sellest, et maakond jaguneb põllumaa viljakuse suhtes kahte tunduvalt erinevasse ossa, on kindlat vahet üksikute põllukultuuride saakides raske märkida. Paljud põllukultuurid (eriti teravili ja kohati ka põlluhein) näitavad keskviljakuse valdkonnas isegi kõrgemat saaki kui kõrgviljakuse valdkonnas. Vahe viljakuses tuleb vaid sellest, et madalama viljakusega valdkonnas on suures ülekaalus kultuurid, mis annavad ühelt teatud maaühikult vähema saagi toiduühikuis, näiteks teraviljad, — kõrgema viljakusega valdkondades on aga enam tarvitusele võetud kultuurid, millede saak toiduühikuis võrdletva kõrgem, näiteks juurviljad. Sellest üksikute põllukultuuride vahekorradst ole-nebki toiduühikute hulga vahe, millest omakorda on tingitud viljakuse valdkonnad.

Vaadeldes Pärnumaal tarvitusel olevaid külvikordi (39. joonis), paistab

kohe silma maakonna jagunemine kahte ossa: läänepoolne osa, Audru ja Tõstamaa khk, kus valdavas enamikus tarvitusel viieväljaline külvikord (välja arvatud Seli v. üheksaväljalise külvikorraga), — idaosa, kus valdavas enamikus 6-, 7- ja 9-väljalised külvikorrad (välja arvatud Tammiste, Tahkuranna ja Uulu vald, kus vähemaväljalised külvikorrad ülekaalus). See külvikordade ülevaade näitab, et lääneosas on põllupidamine vähem tõhus, ülekaalus on teraviljakasvatus, — maakonna keskosas ja idaservas on aga põllupidamine palju tõhusam, antakse enam tähelepanu juurviljale ja põldheinale, millest ka tingitud eelpooltähendatud kõrgem põllumaa viljakus.

Maaelanikkude arv, võrdlevalt maatulunduslikult kasutatava maaga, on kõige väikesem maakonna loodeosas, Jaagupi khk ja Koonga vallas, alla 22 elaniku 100 ha maatulundusliku maa kohta;

39. joonis. Valdavad külvikorrad Pärnumaal.

kõige tihedam on elanikkude arv Häademeeste kihelkonnas — üle 45 elaniku 100 ha maatulundusliku maa kohta; teistes kihelkondades kõigub elanikkude arv 100 ha maatulundusliku maa kohta 30 elaniku ümber. Seega on Pärnumaa maaelanikkude arv, võrdlevalt põllumaa hulga, vähem riiklikust keskmisest. Üldiselt võib märkida, et elanikkude suurema tihedusega käib enamasti kaasas ka kõrgem maaviljakus, kuid mitte alati.

Tuleb ka veel tähendada, et maaviljakusse ei jäta mõju avaldamata ebaproduktiivse maa hulk, mis takistab korralikku liikumist, raskestades seega majanduslikku läbikäimist, ja avaldab osalt oma mõju ka ilmastikusse (öökülmad jne.). Tegelikult näeme ka, et maakonna loodeosa, kus ebaproduktiivset maad enam, on vähema viljakusega, — kuna kõrge viljakuse valdkond langeb maakonna kaguossa, kus ebaproduktiivse maa hulk võrdlemisi väike.

Nõnda näeme, et on terve rida üksteisest väga erinevaid tegureid, millest tingitud maa-viljakuse valdkonnad. Peale eelpool toodud tegurite on veel mitmesuguseid kõrvalmõjusid, milledest ka maaviljakus teatud määral tingitud, nagu talude suurus, maaomandus jt.

Maaomandus ja maakorraldus. Enne maareformi teostamist oli Pärnumaa jagatud maaomanduse järele suurmaaomanduseks ja väikemaaomanduseks, mis omakorda kasutamisviiside järele jagunes ostu- ja rendimaaks:

	Maapidamisühikute (maandikkude) arv	Pindala	
		ha	%
Suurmaaomandus	74	300 681	60.5
Väikemaaomandus	5180	195 270	39.5
Kokku	5248	495 951	100.0

Suurmaaomandus oli omakorda liigitatud järgmiselt:

Suurmaapidamise liik	Ühikute arv	Pindala ha	% ühikute arvust	% pindalast	Ühiku kesk- mine suurus ha
Rüütlimõisad	30	86 068	40.5	38.2	2869
Majoraat ja fideikom.	9	86 304	12.2	38.3	9589
Kroonumõisad	20	23 476	27.0	10.5	1174
Kirikumõisad	10	8 063	13.5	3.6	806
Linnamõisad	5	21 221	6.8	9.4	4304
Kokku	74	225 132	100.0	100.0	3042
Kroonumetsad	—	75 549	—	—	—
Kõik kokku	—	300 681	—	—	—

Siit näeme, et Pärnumaal asusid maa-alalt kõige suuremad mõisad kogu Eestis. Nii kõikus mõisade keskmine suurus teistes maakondades: rüütlimõisad 1040—2968 ha:ni, majoraatmõisad 2248—4792 ha:ni, kroonumõisad 420—3174 ha:ni, kirikumõisad 128—912 ha:ni ja linna-

mõisad 275—2253 ha:ni. Säärane Pärnumaa mõisade suuruse ülekaal oleneb nende rohkest metsa ja ebaproduktiivse maa hulgast. Nii oli Pärnumaal suurmaaomandustel ebaproduktiivset maad 33.5%, väikemaaomandustel 20.8%.

Suurmaaomandusena kasutada olevast maast (225 132 ha, kroonumetsad kaasa arvamata) oli nn. mõisamaad 199 020 ha (88.4%), kvoote-maad 15 180 ha (6.7%) 385 renditud maandikuga ja talumaad 10 932 ha (4.9%) 281 renditud maandikuga. Mõisamaast oli suurmaapidajate eneste käes kasutada pea- ja karjamõisadena (97 ühikut) umbes 90%, kuna 10% oli välja renditud ümmarguselt 1500 väikemaaapidamise ühikuna. Nii oli Pärnumaal enne maareformi kokku 68 suurmaapidamist (rüütli-, kroonu-, kiriku- ja linnamõisa) ümmarguselt 179 100 ha pindalaga, 5180 väikemaaapidamise ühikut oma maaga 195 270 ha ja ümmarguselt 2150 väikemaaapidamise ühikut rendimaal 46 000 ha pindalaga, peale selle suurmaapidamise juurde arvata 75 549 ha kroonumetsa.

Ostutalud olid suuruse järel jaotatud järgmiselt:

alla 5 vakam.	(< 1.8 ha)	285 t. ehk	5.5%
5—30	" (1.8—11 ha)	904 " "	17.4%
30—80	" (11—30 ha)	1230 " "	23.7%
80—150	" (30—56 ha)	1666 " "	32.2%
150—300	" (56—111 ha)	998 " "	19.3%
üle 300	" (> 111 ha)	97 " "	1.9%
Kokku		5180 t.	100 %

Nagu neist arvudest näha, oli kõige rohkem 30—56 ha suuruseid talundeid (32.2%). Suuremad krundid asuvad maakonna lõuna- ja kaguosas. Saarde kihelkonna Talli vallas leidub isegi üle 300 ha suuruseid talundeid.

1919. a. maareformi teostamisel lähevad riigi kätte metsad ja ebaproduktiivne maa, kuna põllutulunduslikult kõlvuline maa enamasti tükeldamisele tuleb. Pärnumaal kuulub tükeldamisele üldse 42 445 ha.

Peale maareformi teostamist, mis kaotab eesõigustatud suurmaaomandused ja loob uue liigi väikemajapidamisi — asundustalundid — tõuseb väiketalundite arv kiiresti. Nõnda on 1925. aasta põllutulundusliku üleskirjutuse andmeil Pärnumaal 10 799 väikemajapidamist (19. tabel).

Kõige enam on Pärnumaal, nagu selgub sellest tabelist, 30—60 ha suuruseid talundeid, 23.9% talundite üldarvust (riiklik keskmine 20.7%), mis oma alla võtavad 41.4% kogu talude käes kasutada olevast maapinnast. Üle 120 ha talundeid on Pärnumaal 48, mis moodustavad 14% kogu Eesti samasuurustest talunditest, ja 0.4% Pärnumaa talundite üldarvust (riiklik keskmine 0.3%). Ka 60—120 ha-liste talundite suhteline arv on Pärnumaal suurem (4.9) üleriiklikust keskmisest (2.5). Vastupidine on muidugi olukord väiketalunditega — nende arv on Pärnumaal vastavalt väikesem.

19. Talundid suurusrühmade järel 1925. a. üleskirjutamise andmell.

Talundite suur- rühm kasu- tada oleva põl- lutulundusliku maa järele	Ostutalundid peremeeste käes pidada		Renditalundid ostutalun- dite mail				Riigi (end. mõisa) rendi- talundid		Asundus- talundid		Mund- talundid		K o k k u			% üleriikli- kustalun- dite arvust	
	arv	maa-ala ha	raharendi le- pinguga	maa-ala ha	arv	maa-ala ha	arv	maa-ala ha	arv	maa-ala ha	arv	maa-ala ha	arv	%	maa-ala ha		%
0.5— 5 ha	412	1608.9	569	1307.9	74	150.5	143	392.0	327	1474.4	267	752.5	1792	16.6	5686.2	1.9	17.3
5— 10 "	650	6372.1	185	1439.5	25	220.8	161	1495.5	285	2375.6	178	1432.4	1484	13.7	13335.9	4.4	15.3
10— 20 "	970	16730.4	186	3123.3	38	601.1	428	7263.7	449	8011.6	352	5661.1	2423	22.4	41391.2	13.8	25.3
20— 30 "	824	25699.4	102	2834.6	37	978.3	414	12621.1	449	11651.1	108	2846.0	1934	17.9	56630.5	18.9	18.6
30— 60 "	1723	84796.2	99	4744.8	43	1888.8	485	22581.1	147	5981.8	86	4233.3	2583	23.9	124226.0	41.4	20.7
60—120 "	390	34174.0	28	2405.1	2	177.6	95	7746.9	7	587.8	13	1249.4	535	4.9	46340.8	15.4	2.5
120 ja enam ha	19	3970.8	—	—	—	—	4	647.3	—	—	25	7986.9	48	0.4	12605.0	4.2	0.3
K o k k u	4988	173351.8	1169	15855.2	219	4017.1	1730	52747.6	1664	30082.3	1029	24161.6	10799	100	300215.6	100	100

Pärnumaa suuremad talundid on koodunud enamikus maakonna kirde- ja kaguossa Vändra, Tori, Jaagupi ja Halliste kihelkonda, ning osalt ka nende kihelkondade naabervaldadesse. Väiketalunditel on aga ülekaal Häädemeeste kihelkonnas ja osalt ka Laiksaare ja Uulu vallas. Kokkuvõttes näeme, et Pärnumaa talundid on, võrreldes riikliku keskmisega kui ka üksikute maakondadega tunduvalt suuremad. Ka etendab siin teatud osa eba-produktiivne maa, nagu endiste suurmaapidamiste vaatlemisel tähendatud, mis talundite maa hulka suurendab, kuna talunditel oli 1918. a. andmeil keskmiselt 20.8% ebaproduktiivset maad.

Talundeid omavahel võrreldes näeme, et kõige suuremad maaalaliselt on ostutalundid, kõige väikesemad — renditalundid ostutalundite mail. Arvult on Pärnumaal kõige enam ostutalundeid, 59% kogu talundite arvust (riiklik keskmine 40), — siis riigirentnikke 16% (riigi keskm. 14), — asunikke 15% (riigi keskm. 23.6), — rentnikke ostutalu maa-
 del 13% (riigi keskm. 7.4). Maatulunduslikult kasutatava maa vaatlemisel näeme, et ka siin langeb suurem osa (57.7%) ostutalundele, siis järgnevad riigitalundid (17.6%), asundustalundid (10.0%) j. t. Uurides maaomanduse küsimust üksikute kihelkondade järele (v. 20. tabel) näeme, et ostutalundite arv on kõige suurem Häädemeeste kihelkonnas (78.7%), siis Tori (65.3%), Jaagupi (64.3%) ja Vändra (63.8%) kihelkonnas. Kõige väikesem on ostutalundite arv Pärnu (36.3%), Karksi (43.5%), Tõstamaa (47.1%) ja

Halliste (50.1⁰%) khk. Viimaseis on sellevastu palju riigirenditalundeid ja asundustalundeid.

Maa kasutamise suhtes ostu-, rendi- ja asundustalude vahel erist vahet ei ole. Märkida on vaid suurem põlluprotsent asundustalundeis (40⁰%) ja renditalundeis ostutalundite mail (42⁰%).

20. Maaomandus absoluutselt ja suhteliselt 1925. a. kihelkondade viisi.

Kihelkonnad	Ostutalundid, mis peremeeste endi käes pidada	%	Renditalundid ostutalundite maadele	%	Asundustalundid	%	Riigi (end. mõisa) renditalundid	%	Kõik muud talundid	%	Kokku
Audru (ühes Koonga v)	819	58.5	49	3.5	179	12.8	261	18.6	93	6.6	1461
Halliste	298	33.7	145	16.4	293	33.1	96	10.9	52	5.8	884
Häädemeeste	591	68.3	90	10.4	67	7.7	43	5.0	74	8.6	865
Karksi	179	25.3	129	18.2	122	17.2	188	26.5	91	12.8	709
Pärnu	198	23.2	112	13.1	156	18.3	241	28.2	147	17.2	884
Pärnu-Jaagupi	726	57.1	92	7.2	239	18.8	106	8.3	110	8.6	1273
Saarde	790	44.5	326	18.3	257	14.5	188	10.6	215	12.1	1776
Tori	397	44.2	189	21.1	107	11.9	135	15.0	70	7.8	898
Tõstamaa	388	44.9	19	2.2	98	11.3	302	34.9	58	6.7	865
Vändra	553	47.1	196	16.7	105	8.9	200	17.0	121	10.3	1175
K o k u	4988	46.2	1388	12.9	1730	16.0	1664	15.4	1029	9.5	10793

Maakasutamine. Pärnumaa on suurrabade ja suurmetsade maa, seega on tulnud põlluharijal siin alati visa võitlust pidada rabade ja metsadega. Aegajalt taganeb ebaproduktiivne maa põllumehe saha eest ikka kaugemale ja kaugemale. Rabad ja metsad annavad aset kultuurniitudele ja nurmedele. Selge ülevaate põllukultuuri võidukäigust saame järgmistest arvudest:

21. Maakasutamise arenemine protsentides kogupinnast.

Aasta	Põld	Niit	Karjamaa	Mets	Kõlbmatu maa
1866	8.4	19.7		33.6	
1881	13.3	23.9		26.7	
1911	19.6	20.4	14.1	24.7	21.1
1918	19.6	20.7	14.4	23.7	21.6

22. Maatulundusliku maa kasutamine kihelkondade viisi.

Kihelkonnad	Põllumaa			Heinamaa			Karjamaa			Mets		Muu maa		Kokku ha
	ha	%	100 elaniku kohta ha	ha	%	100 elaniku kohta ha	ha	%	100 elaniku kohta ha	ha	%	ha	%	
Audru (ühes Koonga v.)	9873.0	25.5	121	12324.3	34.2	—	9249.8	23.8	—	370.6	1.0	6974.7	18.0	38792.4
Halliste	12630.2	44.9	185	7297.9	26.0	107	4521.7	16.1	66	1814.8	6.5	1847.2	6.6	28111.8
Häädemeeste	3918.9	34.5	63	2745.4	24.2	44	2617.3	23.0	42	661.1	5.8	1414.7	12.5	11357.4
Karksi	7914.7	43.9	164	3989.7	22.1	83	3668.8	20.3	76	951.2	5.3	1509.2	8.4	18033.6
Pärnu	8381.1	34.6	163	7350.5	30.3	143	5737.5	23.7	111	569.2	2.4	2181.2	9.0	24219.5
Pärnu-Jaagupi	9798.4	21.8	141	16594.0	36.9	240	11473.8	25.5	165	477.7	1.1	6623.9	14.7	44967.8
Saarde	16533.7	32.3	132	12648.6	24.7	101	15281.2	29.9	122	2500.1	4.9	4183.9	8.2	51147.5
Tori	9474.1	34.9	146	7918.3	29.2	122	6635.8	24.4	102	720.6	2.6	2397.5	8.8	27146.3
Tõstamaa	4684.4	28.6	85	6405.7	39.1	116	4019.3	24.6	73	103.1	0.6	1157.9	7.1	16370.4
Vändra	13638.6	35.6	165	7339.6	19.2	88	10636.3	27.8	128	2385.9	6.2	4325.7	11.3	38326.1
Alevid ja Pärnu linn	229.6	36.8	—	158.9	25.4	—	103.0	16.5	—	21.4	3.4	111.8	17.9	624.7
Kokku	97079.7	32.4	—	84772.3	28.2	—	75059.4	25.0	—	10576.7	3.5	32727.5	10.9	300215.6

23. Maakasutus talundite suurusrühmade järele.

	Maatulunduslik maa						Metsamaa		Muu maa		Kokku	
	Põllu- ja aiamaa		Heinamaa		Karjamaa							
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
0.5—5 ha	2595.0	45.6	1032.7	18.2	519.4	9.1	602.6	10.6	936.5	16.5	5686.2	100
5—10 „	4834.0	36.3	3507.5	26.3	2552.8	19.1	364.5	2.7	2077.1	15.6	13335.9	100
10—20 „	14616.5	35.3	11890.0	28.7	9337.2	22.6	1119.5	2.7	4428.0	10.7	41391.2	100
20—30 „	18995.8	33.5	16119.3	28.5	12951.0	22.9	1192.4	2.1	7372.0	13.0	56630.5	100
30—60 „	37821.1	30.4	36243.5	29.2	33741.8	27.2	3826.9	3.1	12592.7	10.1	124226.0	100
60—120 „	14554.1	31.4	12505.4	27.0	13197.0	28.5	2615.3	5.6	3469.0	7.5	46340.8	100
120 ja enam ha	3663.2	29.1	3473.9	27.5	2760.2	21.9	855.0	6.8	1852.2	14.7	12605.0	100
Kokku	97079.7	32.3	84772.3	28.2	75059.2	25.0	10576.7	3.5	32727.5	10.9	300215.6	100

Toodud tabelist näeme, et inimpõlve jooksul on kaugelt üle 50% põllumaad juurde võidetud, mis on sündinud metsa ja kõlbmatu maa arvel.

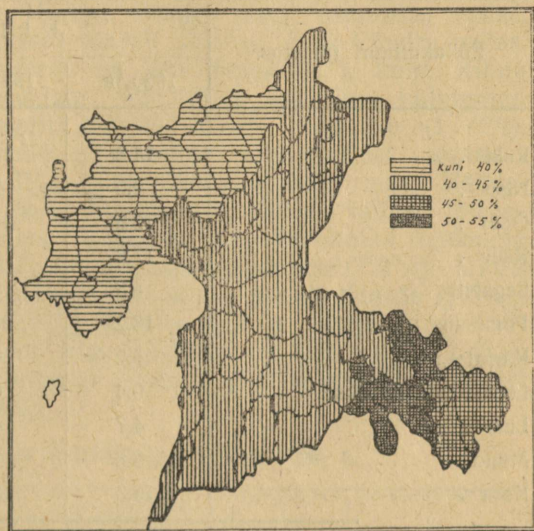
1925. a. põllumajandusliku üleskirjutuse andmeil on talundite kasutada 300 215.6 ha maad (v. 22 tabel), sellest põllu- ja aiamaad 97 079.7 ha ehk 32.4%, heinamaa all 84 772.3 ha ehk 28.2%, karjamaa all 75 059.4 ehk 25.0%, metsamaa all 10 576.7 ha ehk 3.5% ja muu maa all 32 727.5 ha ehk 10.9%.

Vaadeldes maatulundusliku maa kasutamist üksikuis kihelkonnis (22. tabel ja 40. joonis) näeme, et kõige suurem on põllumaa protsent maakonna kaguosas — Hallistes (44.9%) ja Karksis (43.9%), kõige väikesem on põllumaa protsent maakonna loodeosas Jaagupis (21.8%), Audrus (25.5%) ja Tõstamaal (28.6%). Vastupidine on seisund heina- ja karjamaadega, millede poolest on loodepoolsed kihelkonnad rikkamad ja kagupoolsed kehvemad.

Edasi on huvitav vaadelda maakasutamist talundite suurusrühmade järele (23. tabel). Tabelis toodud arvudest näeme, et põllumaa hulk on kõige suurem väiketalundeis¹⁾ (45.6%) ja väheneb järjekindlalt talundite üldise maa-ala suurenemisega, — vastupidine on seisund karjamaa hulga, — see on kõige väikesem väiketalundeis (9.1%) ja suureneb järjekindlalt talundite suurenemisega (v. 23. tabel). Säärane põllu- ja karjamaa vahetumise muutumine näitab, et väiketalundis on maakasutamine üldiselt tõhusam.

Kui võrdleme edasi põllumaa kasutatud talundite suurusrühmade järele, näeme, et kõigis talundis esikohal seisab tera- ja kaunvilja kasvatamine, mis kõigub 42.7%—49%. Teisele kohale tuleb põldhein, võttes oma alla 11.2%—28.5%, — erandiks on siin ainult õige väikesed (0.5—5 ha) talundid, kus juurvili seisab teisel kohal.

Kogu maakonna külvipindade muutuvust viimaseil aastail jälgides (v. 24. tabel) märkame üldiselt teraviljakasvatuse vähenemist,

40. joonis. Põllu % talundite kasutada olevast maatulunduslikust maast.

1) Väiketalund 0.5—20 ha, normaaltalund 20—30 ha, täistalund 30—60 ha, suurtalund üle 60 ha.

välja arvatud segavili, kus külviprotsent suureneb 20% võrra. Samuti väheneb kesa hulk aasta-aastalt. Sellevastu näitab tunduvalt tõusu põldheinakasvatuse, tõustes nelja aastaga 18,2%-st kuni 25,8%. Ka loomatoidu juurikate kasvatuses võib märkida järjekindlat tõusu.

Statistika Keskbüroo andmeil ja liigitusel langeb suur osa Pärnumaast taimekasvatustes teravilja — põldheina — lina valdkonda. Erandina tuleb siin nimetada Audru, Jaagupi ja Häädemeeste kihelkonda, mis langevad teravilja — põldheina valdkonda ning Tõstamaa khk, mis kuulub teravilja valdkonda.

24. Külvipindade muutumine 1920.—1925. a.

Põllukultuuri nimetus.	K ü l v i p i n d % %			
	1920. a.	1922. a.	1923. a.	1925. a.
Rukis	14.8	14.21	14.4	13.96
Nisu	2.0	2.47	2.47	2.42
Oder	12.0	11.95	10.72	10.14
Kaer	17.8	16.6	15.0	14.75
Segavili	4.8	7.13	7.78	6.73
Põldhein	18.2	21.21	23.41	23.81
Kartul	5.2	4.92	5.08	4.75
Loomatoidu juurikad	0.4	0.45	0.39	0.82
Lina	4.7	4.18	4.66	6.99
Muud	3.8	1.36	0.55	0.62
Kesa	16.3	15.52	15.54	15.01
K o k k u	100.0	100.00	100.0	100.0

Jälgides põllukultuuride ulatust kihelkondade järele (26. tabel) näeme, et teraviljade all on kõige enam põldu maakonna loodepoolsetes kihelkondades, välja arvatud kaer, mida kasvatatakse kõige enam maakonna lõunaosas — Häädemeeste (19,5%) ja Saarde (17,1%) khk (maakonna keskm. 13,8, riiklik keskm. 15,2).

Vaadates üksikuid kultuure näeme, et rukki all on kõige rohkem põldu Tõstamaa (20,1%), Audru (16,9%) ja Häädemeeste (16,4%) kihelkonnas (riigi keskm. 13,7). Kihnu vallas tõuseb rukki külvipind 30,2% peale. Kõige väikesem on rukki külvipind Väandra (10,6%), ja Halliste (10,8%) khk. Üldse on rukki külvipinna protsent (14,0) alla üleriikliku keskmise (16,1%). Nisu (tali- ja suvinisu) külvipinna protsent on kõige suurem (üle 2,7) Saarde, Pärnu-Jaagupi ja Häädemeeste kihelkonnas (riigi keskmine 2,5). Kihnu saarel on aga ainult 0,2% põldu nisu all. Otr külvatakse kõige rohkem (üle 12%) Pärnumaa loodepoolses osas: Pärnu-Jaagupi, Audru ja Tõstamaa khk,

kusjuures külvipinna protsent tõuseb 17.5:ni Kihnu vallas. Vähem külvipinna protsent on Reiu ja Sauga vallas (5.5). Pärnumaa keskmine odra külvipinna protsent (10.1) on alla üleriikliku keskmise (12.0%). Ka era suurim külvipind (üle 17%) moodustab kiilu, mille terav ots sihitud lõunast põhja ja võtab oma alla Häädemeeste (19.5%), Saarde (17.1%) (ilma Voltveti ja V.-Kariste vallata) ja Tori (ilma Tori vallata) kihelkonna ning Are valla. Peale selle on kaera külvipinna protsent üle 17 Uue-Vändra ja Lelle vallas. Laiksaare vallas tõuseb kaera külvipinna protsent 23.2:ni. Madalaim kaera külvipinna protsent on Kihnu vallas (1.7). Pärnumaa keskmine külvipinna protsent (14.7) on vähe alla üleriikliku keskmise (15.7). Põldheina all on kõige rohkem põllumaad Vändra (33.4%), Tori (24.4%), Halliste (23.8%) kihelkonnas ja Are, Suigu, Sauga ning Tammiste vallas, kusjuures põldheina külviprotsent tõuseb 37.2:ni Vana-Vändra vallas. Madalaim põldheina külviprotsent on Vee vallas (6.7), kuna Kihnu vallas üldse põldheina ei kasvatata. Põldheina keskmine külvipinna protsent (23.8) tõuseb kaugelt üle üleriikliku keskmise (17.6%). Kartuli suurim külvipind (üle 6%) osutub rannäärseis valdades: Tõstamaa (8.1%), Pärnu (5.3%) (ilma Sauga vallata) ning Häädemeeste (11.1%) kihelkonnas ja Laiksaare ning Kilingi vallas, tõustes kuni 18.5:ni Tahkuranna vallas. Üldse on aga Pärnumaa keskmine kartuli külvipinna protsent (4.7) alla üleriikliku keskmise (7.2%). Lina külvipind tõuseb üle 8% Pärnumaa lõunaosas, nimelt Saarde (9.6%), Halliste (9.6%) ja Karksi (10.4%) kihelkonnas ja Jäärja ning Talli vallas (kuni 12.6%). Madalaim lina külvipind on Seli vallas (1.4%). Keskmine Pärnumaa lina külvipinna protsent (7.0%) tõuseb tunduvalt üle üleriikliku keskmise (4.8%).

25. Keskmine saak ha:lt kilogrammides 1925. a.

	Tali- ja suvi- rakis	Talinisu	Suvinisu	Kaunviljad	Oder	Kaer	Kartul	Sööda- juurikad	Lina		Põldhein	Niiduhein
									Seeme	Kiud		
Audru	1208	1446	913	1028	1058	939	9803	16039	303	350	3202	894
Halliste	1252	1085	979	525	1036	829	8494	23042	282	295	3457	1072
Häädemeeste	1155	1105	992	1408	1182	922	9323	8026	370	445	3431	869
Karksi	1499	1155	1028	1676	1010	736	9658	22685	304	282	3554	1424
Pärnu	1195	1266	939	953	979	728	8000	18734	326	401	3338	961
Pärnu-Jaagupi	1283	1182	882	767	1023	948	6783	23192	370	375	3034	745
Saarde	1160	1010	767	520	1050	794	8886	11955	265	335	3255	1208
Tori	1300	1230	661	1027	1005	776	8838	19302	278	375	3281	692
Tõstamaa	1345	1182	1102	1102	1124	966	7087	19073	304	256	3049	728
Vändra	1185	1023	1067	829	900	723	7624	17969	322	463	3271	816
Pärnumaa keskmine	1251	1091	906	803	1025	809	8479	18225	303	350	3202	894

26. Põllumaa kasutus

Kihelkonnad	Rukis		Nisu		Oder		Kaer		Segavili		Põlluhein	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Audru	1672.6	16.9	209.6	2.1	1273.9	12.9	669.8	6.8	1186.6	12.0	1640.7	16.6
Halliste	1366.7	10.8	280.3	2.2	1035.5	8.2	1744.2	13.8	1226.5	9.7	3001.6	23.8
Häädemeeste	640.7	16.4	152.5	3.9	372.4	9.5	765.7	19.5	45.9	1.2	449.8	11.5
Karksi	1008.8	12.7	151.0	1.9	756.5	9.6	929.6	11.7	800.8	10.1	1667.7	21.1
Pärnu	1135.5	13.6	134.7	1.6	531.1	6.4	1314.4	15.7	364.5	4.4	1905.1	22.8
Pärnu-Jaagupi	1416.1	14.4	288.8	2.9	1176.9	12.0	1225.0	12.5	590.3	6.0	1875.2	19.1
Saarde	1931.6	11.7	430.2	2.7	1539.6	9.3	2835.5	17.1	859.2	5.2	3090.2	18.7
Tori	1097.8	11.6	202.6	2.1	770.0	8.1	1447.9	15.3	234.8	2.5	2307.6	24.4
Tõstamaa	934.3	20.1	97.1	2.1	553.8	11.9	303.7	6.5	414.2	8.9	566.9	12.2
Vändra	1442.8	10.6	242.9	1.8	1169.3	8.6	2112.2	15.5	358.7	2.6	4549.3	33.4
Kokku	12661.4	13.0	2195.7	2.3	9196.0	9.5	13381.8	13.8	6104.9	6.3	21599.6	22.2
Pinna % ainult põllu- kultuuride all ole- vast maast	13.96		2.42		10.14		14.75		6.73		23.81	

Lõpuks peatume veel kogu maakonna ja ka üksikute kihelkondade põllu- ja heinamaade saakide juures (v. 25. tabel). Kokkuvõttes võime tähendada, et teravilja saak on parem Tõstamaa, Audru, Jaagupi, Häädemeeste, Halliste ja Karksi kihelkonnas, üle 2200 kg ha :lt. Üsikuil aastail ja üksikute kultuuride puhul on aga sellest

27. Põllutööliste palkade tabel Pärnumaal
(hinnad kroonides).

	Pärnumaal		riiklik keskm.	
	1925	1926	1925	1926
Aastatöölise kuupalk:				
mees	25.68	28.39	24.43	25.06
naine	18.58	22.36	16.53	18.05
Suvitöölise kuupalk:				
mees	45.19	43.83	35.63	36.25
naine	28.91	29.67	25.25	25.63
Karjaste palgad	20.55	20.19	21.29	20.46
Päevatöölised päevas:				
mees heinaajal	2.37	2.44	2.26	2.29
" lõikuseajal	2.36	2.08	2.05	1.94
naine heinaajal	1.75	1.77	1.75	1.79
" lõikuseajal	1.55	1.52	1.55	1.47

kultuuride järele.

Kartul		Sööda- juurikad		Lina		Muud vilja		Kesa		Põld ajut. söödis		Puu- ja keeduvilja		Kokkupõllu- ja aiamaad	
ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
485.7	4.9	45.5	0.5	293.5	3.0	62.0	0.6	1782.7	18.0	409.5	4.1	134.9	1.4	9873.0	100
391.7	3.1	75.6	0.6	1215.6	9.6	88.7	0.7	1484.0	11.7	516.4	4.1	206.4	1.6	12633.2	100
436.3	11.1	51.1	1.3	138.4	3.5	26.0	0.7	512.7	13.1	195.1	5.0	132.3	3.4	3918.1	100
277.8	3.5	56.6	0.7	820.4	10.4	24.7	0.3	1070.7	13.5	214.1	2.7	136.0	1.7	7914.7	100
440.1	5.3	120.1	1.4	411.8	4.9	22.5	0.2	1202.7	14.4	670.0	8.0	129.5	1.6	8351.1	100
379.7	3.9	74.9	0.8	464.8	4.7	71.8	0.7	1606.0	16.4	519.7	5.3	125.2	1.3	9809.4	100
721.3	4.4	115.4	0.7	1583.2	9.6	132.9	0.8	2053.3	12.4	917.8	5.6	329.0	2.0	16533.7	100
384.1	4.1	103.1	1.1	469.2	5.0	56.1	0.6	1271.3	13.4	461.6	4.9	154.6	1.6	9474.1	100
378.1	8.1	15.6	0.3	80.0	1.7	16.6	0.4	968.8	20.8	289.8	6.2	66.3	1.4	4648.4	100
403.8	3.0	82.0	0.6	837.5	6.1	65.4	0.5	1640.3	12.0	529.9	3.9	196.0	1.4	13638.6	100
4313.8	4.4	741.4	0.8	6340.3	6.5	562.5	0.6	13615.4	14.0	4730.6	4.9	1616.3	1.7	97079.7	100
4.75		0.82		6.99		0.64		15.1		—		—		—	

üldpildist väga palju kõrvalekaldumisi, sest saagid on ilmastikuolude järele väga kõikumad.

Arvustikulised andmed on meil aga liiga lühikese aja kohta kasutada selleks, et arvutada kindlaid keskmisi. Seda tuleb arvestada ka teiste kultuuride saakide puhul. Paremad kartuli- ning juurvilja-saagid on märkida Audru ning Saarde khk, — paremad põldheina-saagid Audru ja Häädemeeste khk, — paremad niiduheinasaagid maakonna lõunaosas — Karksi, Halliste, Saarde, Häädemeeste ja Pärnu khk. Linasaak on enam-vähem ühtlane kogu maakonnas.

Pärnumaa põllutulundusliku rahva jaotusel ühiskondlikesse kihtidesse saame järgmise pildi:

peremehed alaliselt palgatud töolistega . . . 21% (riiklik keskm. 17.2)
peremehed ilma alaliselt palgatud töolisteta . . . 57% (riiklik keskm. 66.1)
töölised ja teenijad 22% (riiklik keskm. 16.7)

Riiklikust keskmisest suurem alaliste palgatud töolistega majapidamiste protsent on tingitud Pärnumaal suurtalundite suuremast suhtelisest arvust, kus ilma võõra tööjõuta võimalik ei ole läbi saada. Muidugi tõuseb seejuures ka töliste ja teenijate arv, nagu seda arvud eelpool näitavad. Kuigi Pärnumaa suurtalundite (üle 60 ha) arvuga ületab Viljandi-, Valga- ja Tartumaa, on viimaseis siiski alaliselt palgatud tööjõudu tarvitavate majapidamiste arv tunduvalt suurem (Valgamaa 29,5%, Tartumaa 25% ja Viljandimaa 24%). Tingitud on see vastupidine nähtus küll sellest, et Pärnumaa suurtalunditel on

sageli rohkesti ebaproduktiivset maad, mis kasutamata seisab, kuna põllukultuuriks kõlvulise maa hulk ei ületa hariliku normaaltalundi põllumaad. Et Pärnumaa talundid tarvitavad rohkesti võõrast tööjõudu, siis on ka siin tööpalgad võrdlemisi kallid (27. tabel), tunduvalt kallimad üleriiklikust keskmisest, kallimad kui üheski teises maakonnas, välja arvatud Valgamaa.

Uuemate põllutööriistade ja masinate tarvitamise suhtes on Pärnumaa võrdlemisi maha jäänud, nagu seda on kõik Lõuna-Eesti maakonnad. Näiteks tuleb 100 ha põllumaa kohta Pärnumaal külvimasinaid 0.3 (riiklik keskmine 0.5), viljalõikajaid 0.9 (riiklik keskm. 0.95), tuulamis- ja sorteerimismasinaid 1.7 (riiklik keskm. 1.9). Suhteliselt enam on vaid rohuniitjaid 1.9 100 ha põllumaa kohta (riiklik keskm. 1.5). Rohuniitjate suurem hulk on tingitud suhteliselt suuremast rohumaade hulgast. Teiste masinate ja riistade arv on ligidane üleriiklikule keskmisele. — Paremas seisundis masinate ja riistade hulga suhtes on Vändra ja Tori kihelkond.

Maaparandamise alal on Pärnumaal õige rohkesti tööd tehtud, eriti uue põllu juurdesoetamise suhtes. Nii oli põldu katastrandmeil 1866. a. 8.4%, 1881. a. 13.3%, 1911. a. juba 19.6% kogu maa-alast. Tööd jätkatakse ka praegu suure hooga, sest võimalusi ju pakub Pärnumaa selleks palju, — kultiveerimist ootavad veel 21.1% kõlbmatut maad; ka kultuurmaa vajab Pärnumaal palju parandamist, eriti kuivatamist, sest liigvesi on sage külaline. Põllumeeste Keskseksi eestvõttel on viimaste aastate jooksul tehtud järgmised maaparandustööd:

Aasta	Looditud		Ära märgitud		
	Maad ha	Magistraal-kraave km.	Lahtisi kraave km	Salakraave km	Kokku km
1923	606	—	6.242	25.130	31.372
1924	571	14.924	9.025	21.751	30.776
1925	2064	32.472	5.575	15.793	21.368
1926	1721	56.594	38.630	40.193	78.823
1927	291	54.645	20.853	51.825	72.678

Maa rendihindu vaadeldes näeme, et Pärnumaal on need võrdlemisi madalad nagu kogu Lõuna-Eestis, kõikides 1926. a. 28—29 krooni vahel ha eest (riiklik keskm. 30 kr. ha). Pärnumaast odavamad maa rendihinnad on Lääne- ja Valgamaal (25—26 kr. ha). Üldse on põllumaa rendihinnad kõrgemad Põhja-Eestis, — kui aga vaadelda maa rendihindu terve talu viisi rentides, põld ühes karja- ja heinamaaga, siis näeme, et rendihinnad on odavamad Põhja-Eestis, kõikides 1926. a. 15—21 kr.:ni ha:lt, kuna Lõuna-Eestis samal ajal maksti renti 24—28 kr.:ni ha:lt, seejuures Pärnumaal 24 kr., seega

kõige vähem Lõuna-Eestis. Odavam rent põllumaa eest oleneb arvatavasti suurest suurtalundite arvust, kust on võimalik osa põllumaad välja rentida, — odavam rent terveist talundeist oleneb aga kindlasti rohkeist heina- ja karjamaist, mis ka keskmise rendihinna alla viivad.

Karjandus. Käsikäes põllutulunduse arenemisega näitab kiiret arenemist Pärnumaal, nagu kogu riigiski, ka karjatulundus. Raske on ütelda nende kahe maatulunduse haru — põllunduse ja karjanduse kohta, kumb neist on suurema tulundusliku tähtsusega. Meie oludes on need kaks maatulunduse haru teineteisega nõnda ligidalt seotud, et neist üksikult võimatu kõnelda — üks täiendab teist, ja alles siis annavad nad elujõulise terviku.

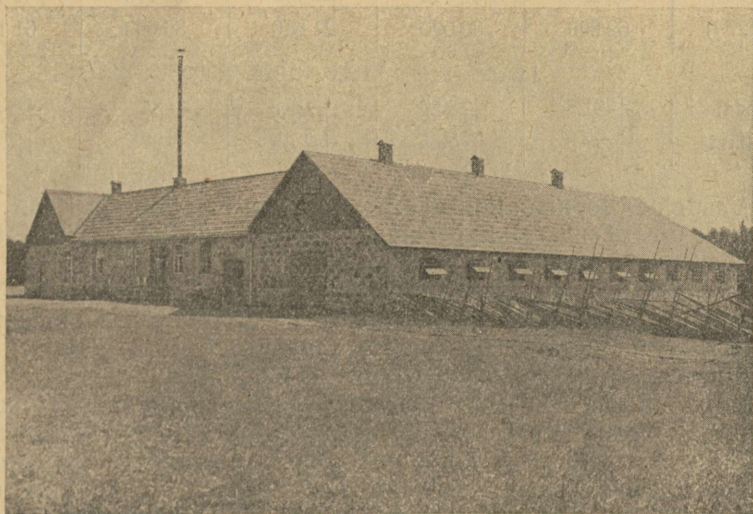

Foto F. Akel.

41. joonis. Vändra „Särghaua“ karjalaut, meiereija sigala.

Et karjatulundus eriti palju kannatas sõjaolude all — loomade arv vähenes tunduvalt, viletsamate toitmiseolude (jõutoitude puudus) tõttu alanes saak, tõuaretusele ei saadud vastavate summade ja tege- laste puudusel küllalt tähelepanu pöörda — seega on seletatav nüüd normaaloitudesse asudes eriti kiire tõus karjanduses. Vaadeldes kodu- loomade üldarvu liikumist 1920.—1927. a. (28. tabel), näeme seal järjekindlat loomade arvu juurdekasvu. Kõige suurem on lehmade arvu juurdekasv, kuue aasta jooksul 56.6% (üleriiklik keskm. 50.5%), — kõige väikesem lammaste juurdekasv, kuue aasta jooksul 5.3% (üleriiklik keskm. 20.5%). Võrreldes Pärnumaal koduloomade arvulist juurdekasvu üleriiklikkude keskmistega, näeme, et Pärnumaal on veiste, lehmade, eriti veel sigade juurdekasv suurem üleriiklikust keskmisest. Vähem on aga hobuste, eriti veel lammaste juurdekasv.

28. Koduloomade arvu tõus 1920.—1927. a.

Aasta	Veised	Lehmad	Hobused	Sead	Lambad
1920	45 832	24 843	17 437	24 468	58 346
1922	51 058	28 368	19 239	24 505	71 380
1923	50 765	31 626	20 770	34 141	68 710
1924	50 332	32 202	20 507	26 570	61 228
1925	55 770	36 396	21 517	32 768	75 486
1926	60 290	38 910	22 110	33 110	61 430
1927 ¹⁾	62 940	39 090	21 850	36 090	61 120
Juurdekasvu % 1920.—1926. a.					
Pärnumaal	+ 31.5	+ 56.6	+ 26.8	+ 35.3	+ 5.3
Üleriiklikult	+ 27.8	+ 50.5	+ 31.9	+ 22.7	+ 20.5

Vaadeldes loomaühikute arvu võrdlevalt maatulunduslikult kasutatava maaga näeme, et Pärnumaal tuleb iga 100 hektaari maatulunduslikult kasutatava maa kohta 28.4 loomaühikut (üleriiklik keskm. 30.9). Lõunapoolseis kihelkonnis on loomaühikute arv üldiselt suurem. Teiste maakondadega võrreldes on loomaühikute arv, võrdlevalt maatulunduslikult kasutatava maaga, suurem Viljandi-, Tartu-, Valga-, Võru- ja Petserimaal, vähem Harju-, Lääne- ja Saaremaal.

Veisepidamine kui tähtsam karjamajanduse haru näitab järjekindlat tõusu. Kogu veiste arv on tõusnud 1920.—1926. aastani 45 832-lt 60 290:ni, seega kasvanud veiste arv 31.5% võrra. Lehmade arvus on tõus veel suurem — 56.6% (v. 28. tabel). Kuid mitte ainult arvult ei ole kari Pärnumaal suurenenud, tunduvalt suurenenud on ka saagid. Vaadeldes kogu karjade keskmist saaki saame ühe lehma piimatoodangu tõusust karja kontrollandmeil järgmise pildi:

Kontrollaastad	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27
Piimatoodang kilogrammides:				
Pärnumaal	1 893	2 163	2 186	2 124
Lõuna-Eesti keskmine . . .	1 831	2 106	2 236	2 190
Üleriiklik keskmine	1 870	2 161	2 293	2 274

Toodud andmeist näeme, et Pärnumaa kontrolli all olev kari jääb viimaseil aastail tunduvalt maha üleriiklikust keskmisest üksiku lehma kohta arvatud piimahulga suhtes. Siit ei tohi aga veel järeldada, nagu oleks Pärnumaa karjaaretuse suhtes mahajäänumaid maa-

1) 1927. a. andmed on eelkokkuvõttes.

kondi. Kui vaadata söödatasuvust karjade juures, näeme, et Pärnumaa kontrollkarjades on söödatasuvus ligidane üleriiklikule keskmisele ja isegi parem. Kontrollandmeil andsid 100 söötühikut Pärnumaal 1924./25. a. 50 kg piima 1.81 kg võirasvaga (üleriiklik keskmine 50.3 kg piima 1.82 kg võirasvaga), 1925./26. kontrollaastal 50 kg piima 1.83 kg võirasvaga (üleriiklik keskmine 49.0 kg piima 1.78 kg võirasvaga), 1926./27. kontrollaastal 49.5 kg piima 1.81 kg võirasvaga (üleriikl. keskm. 50.4 kg piima 1.81 kg võirasvaga). Säärane nähtus on osalt seletatav seega, et karjakontrolli alla kuuluvate loomade hulgas Pärnumaal leidub palju maakarja. Maakari on kasvult palju väikesem meie teistest tähtsamaist karjatõugudest, seega ei suuda üksik loom piimahulga suhtes võistelda teiste tõugude üksikute loo-

42. joonis. „Särghaua“ kari.

Foto F. Akel.

madega, kuid väikesem loom tarvitab ka vähem toitu, kusjuures kokkuvõttes, nagu näeme eelpooltoodud arvudest, ei ole suuremat vahet toidutasuvuses. Piimakarja toodangut üksikute karjatõugude järele lahutades ja eraldi vaadates leiame, et eesti maatõul ja hollandi-friisi tõul toodang on olnud Pärnumaal 1925./26. a. üle keskmise, eesti punasel tõul keskmine.

Veiste arv on Pärnumaal võrreldes maatulunduslikult kasutatava maaga ligidane üleriiklikule keskmisele. Nii tuleb Pärnumaal 100 ha maatulunduslikult kasutatava maa kohta 21.6 veist, üleriiklikult keskmiselt 20.3 veist. Kõige tihedam on veiste arv 100 ha maatulundusliku maa kohta Kihnu vallas (39.4), — kõige vähem Suigu vallas (15.2).

Karjatõugude suhtes on Pärnumaal esikohal eesti punane (angelni) tõug; eesti maatõug ja hollandi-friisi tõug on peaaegu

võrdselt esitatud. Kuni 1928. a. oli tõuseltsides registreeritud veiste arv Pärnumaal: eesti punane tõug — 1821 looma, eesti maatõug — 1008 looma, hollandi-friisi tõug — 957 looma. Võrreldes teiste maakondadega eesti maakarja suhtes on Pärnumaa esikohal. Ligemale pooled eesti maatõuna registreeritud loomadest asuvad Pärnumaal. — Tõuseltside pullijaamu oli Pärnumaal 1928. a.: Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsil 23, Eesti Angelnikarja Kasvatajate Seltsil 17 ja Eesti Hollandi-Friisikarja Kasvatajate Seltsil 11.

Piimakarja kontroll on Pärnumaal võrdlemisi hästi korraldatud. Kogu maal oli 1927. a. 29 kontrollühingut 665 liikme ja 5263 lehmaga. Seega on Pärnumaa lehmadest kontrolli all 13.5% (üleriiklik keskm. 9.1%). Üksikuist maist on ainult Viljandimaa karjakontrolliga tunduvalt ees (Viljandimaal on 17.3% kogu lehmadest kontrolli all). Eriti tihe kontrollühingute võrk on Vändra, Pärnu-Jaagupi, Tori, Karksi ja Halliste kihelkonnas. Esimene karja-kontroll-ühing asutati Pärnumaal Vändras 1909. a., mis oli ka esimeseks kontrollühinguks Eestis. — Et kontrollühingud on teatava määranii otstarbekohase piimakarjapidamise aluseks, siis näitab kontrollühingute võrgu asetus ka karjapidamise võrdlevat seisundit.

Piimakarja saagid ja sööda tasuvuse andmed on toodud juba eelpool. Siin oleks märkida vaid veel seda, et Pärnumaal söötühikute arv lehma kohta on võrreldes teiste maakondadega väga väike, 1926./27. kontrolliaastal vaid 1798 kg sü (üleriiklik keskm. 1483 sü). Ainult Saare- ja Petserimaal on söötühikute arv lehma kohta vähem kui Pärnumaal. — Jõusöötade hulk kogu söödast oli 1926./27. a. 16.8%, mis on tuntavalt vähem riikl. keskmisest (19.6). Üldine söötühikute väike arv lehma kohta on kooskõlas vähese piimahulgaga ja tingitud samuti kui vähene piimahulk rohkest väikesekasvulisest maatõust. Seega ei näita söötühikute väike arv siin mitte puudulikku toitmist, vaid on tingitud väikesekasvulisest karjatõust.

Paremaid karjakasvatamisi Pärnumaal tuleb nimetada:

Eesti punase tõu pidajad:

1. Aru, Chr. — Abja, Palu.
2. Kartau, H. — Talli, Saarepõllu.
3. Kull, M. — Vändra, Kullimaa.
4. Kuum, H. — Abja, Viraku.
5. Metsas, H. — Vana-Kariste, Tõlla.
6. Männik, H. — Abja asundus.
7. Peterson, A. — Vändra, Särghaua.
8. Polli riigimõis.
9. Sindi Maaharijate osatõhisus.

Eesti maatõu pidajad:

1. Alberg, J. — Taali, Kõrsa.
2. Anderson, T. — Taali, Kõõnoja.
3. Hansen, J. — Are, Pärivere.
4. Jaanson, J. — Are, Lõo.

5. Leesment, K. — Talli, Langsaare.
6. Prints, J. — Are, Pariselja.
7. Rungi, A. — Vändra, Kurgja.
8. Siim, M. — Are, Luha.

Hollandi-friisi tõu pidajad:

1. Audru riigimõis.
2. Habicht, B. — Tori, Köstri.
3. Naudi, J. — Are asundus.
4. Pool, Th. — Tori Piistaoja.

Foto F. Akel.

43. joonis. Uue-Vändra Ruuga talu kari.

Piima ümbertöötamine toimub Pärnumaal peaaegu ainult ühistegelisel alusel. Siin töötas 1926. a. 54 ühispiimatalitust 3927 liikmega, — lehmade arv liikmeil 16 779, seega on kogu maakonnas leiduvaist lehmadest piimaühingute juurde koondatud 43.1% (üleriiklik keskm. 26.4). Toodud arvudest näeme, et Pärnumaa piimaühingute võrk on suutnud koondada väga suure arvu piimaloomi protsendiliselt üldisest lehmade arvust, ligemale kahekordse hulga võrreldes üleriikliku keskmisega. Teised maad ei suuda ükski siin Pärnumaaga võistelda. — Piima läbikäik Pärnumaa ühispiimatalitustes oli 1926. a. 28 103 tonni. Siin ületavad aga Viljandi- ja Tartumaa oma piimahulgaga Pärnumaa, sest Viljandimaa ühispiimatalitused võtavad kokku väga palju piima mitteliikmeilt (1926. a. 35.2% nende koguläbikäigust), Tartumaal on aga lehmade üldarv palju suurem Pärnumaa omast.

Pärnumaa ühispiimatalitused said mitteliikmeilt 1926. a. 10.7% piima nende piima koguläbikäigust.

Erapiimatalitusi oli Pärnumaal 1926. a. vaid 2 (kogu riigis 68), piima läbikäiguga 528 tonni (kogu riigis 24 024 tonni), — seega ühispiimatalituste läbikäigust ainult 1.9%.

Vändra ja Tori khk läheb piima piimatalitustesse üldse 60% kogutoodangust; Pärnu, Pärnu-Jaagupi, Halliste ja Karksi khk 40—60% kogutoodangust.

Suurem osa Pärnumaa ühispiimatalitusi on võrdlemisi vähesed piima läbikäiguga: ühinguid piima läbikäiguga üle 2000 tonni Pärnumaal üldse ei ole, läbikäiguga 1000—2000 tonnini on 7 ühispiimatalitust, läbikäiguga 500—1000 tonni on 12 ühispiimatalitust, kõigis teistes 36 ühispiimatalituses on piima läbikäik alla 500 tonni. Võrdlemisi vähesest piima läbikäigust Pärnumaa ühispiimatalitustes on tingitud ka madalam piimahind, mis keskmiselt jääb ikka vähe alla üleriiklikust hinnast. Nõnda maksid Pärnumaa ühingud piima kg eest 1925. a. keskmiselt 10.6 senti (üleriiklik keskm. 10.7), 1926. a. keskm. 9.1 senti (üleriiklik keskm. 9.2). — Kogu sissetulnud piimast tarvitati või valmistamiseks 99.5% (üleriiklik keskm. 98.7). Või väljaveo kontrolljaama andmeil läks kogu Pärnumaa võitoodangust I sorti 52.5 (riikl. keskm. 55.5), II sorti 43.6% (riikl. keskm. 41.3) siseturgu 3.9% (riikl. keskm. 3.2). — Juustu valmistati väga piiratud arvul Abja-Paluoja ja Särghaua ühispiimatalitustes.

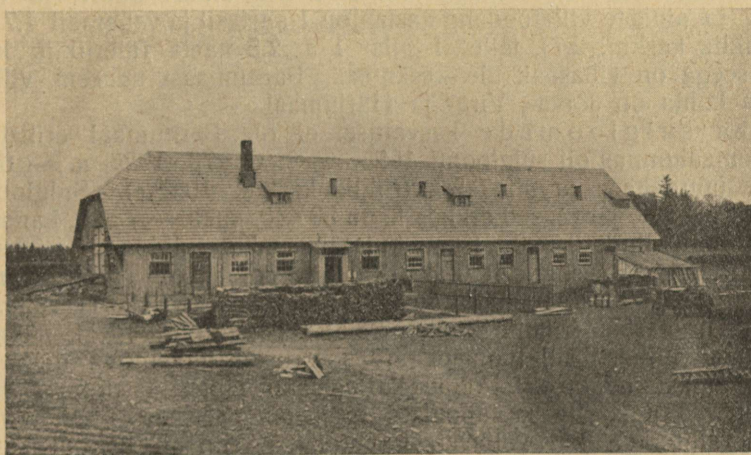
Üldse on märgata Pärnumaal väga elavat uute liikmete juurdevoolu piimaühinguile, mis annab lootust piimahulga tõusuks ühispiimatalitustes, millele loodetavasti järgneb ka tööstuskulude protsendi vähenemine ja sellega üheskoos piimahinna tõus.

Hobusekasvatuse siht on Pärnumaal, nagu meil kogu riigiski, rahuldada oma majapidamise nõudeid hobusetööjõu suhtes. Ainult harukordadel kasvatatakse hobuseid Pärnumaal ka müügiks. Iga tööelise hobuse kohta tuleb põllumaad keskmiselt 5.6 ha (üleriikl. keskm. 5.5 ha). Maakonna loodeosas on põllumaa hulk ühe hobuse kohta vähem (umbes 4 ha), kagupoolses osas ja kohati ka Tori ning Vändra khk suurem (üle 6 ha).

Hobuste tõuaretusele on pöördud Pärnumaal rohkesti tähelepanu. Tõuraamatusse märgitud hobuseid oli Pärnumaal 1925. a. üldse 308, — neist takke 56, määrasid 252. Kõige enam on levinud Pärnumaal Tori hobune — tõuraamatusse märgitud 278; siis vähesel määral ka Eesti hobune — tõuraamatusse märgitud 24; eesti Ardenni hobuseid on tõuraamatusse märgitud vaid 6. Tori hobuste tõuseltsil, mille juhatus asub küll Viljandis, on Pärnumaal rohkesti liikmeid. Paarituspunktide ja varsakoplite sisseseadmiseks on nimetatud seltsile antud kasutada maad kahest Pärnumaa mõisast — Abjast ja Tõstamaalt. Paarituspunkte ning varsakopleid kasutatakse väga elavalt. 1925. aastal oli Pärnumaal 26 Tori hobuse tõugu takku, keda kasutati paaritamisel 792 korda; 1926. a. tõusis takkude arv 28:ni, kuid paarituste arv langes 497:ni. Paarituste arvu langus on 1926. a. üldine, välja arvatud Järva- ja Harjumaa. Seletatav on see hobuste hindade langusega,

mis omakorda tingitud üldisest hobuste arvu juurdekasvust (v. 28. tabel lk. 92). Varssu on registreeritud 1926. aastal 136. Kõige suurem on märgitud Tori hobuste arv Viljandimaal (371), siis Pärnumaal; teised maad jäävad juba kaugemale.

Ka Eesti hobune leiab Pärnumaal poolehoidu. Eesti hobuse kasvatajate seltsil on ka Pärnumaal liikmeid, kes järjekindlalt viivad edasi Eesti hobuse aretamist. Eesti hobuse tõugu takke oli 1925. a. Pärnumaal 2 — neid kasutati paaritamisel 69 korda; 1926. a. tõusis täkkude arv 3:ni, kuid paarituste arv langes 22:ni. Põhjused sääraseks paarituste arvu languseks on samad, mis Tori hobuse käsitlel mainitud, s. o. hobuse hindade langemine. Varssu on registreeritud 1926. a. 12. — Kõige suurem märgitud Eesti hobuste arv on Saaremaal (208); Pärnumaa on siin viimaste hulgas.

44. joonis. M. Siimu Luba asundustalusavist puhas-karjalaut.
Ehitatud 1926. a. ja läks maksma ligi 9000 kr. Et vesi seinu väljast ei leotaks, on seinad laudadega kaetud.

Seakasvatus. Võrreldes veise- ja hobusekasvatusega on olnud seakasvatusel Pärnumaal viimaseil aastail kõige suurem edu. 1920.—1927. aastani on tõusnud sigade arv 24 468:st 36 090:ni, seega tõusnud 47% (v. tabel 10.). Keskmiselt tuleb kogu maakonnas sigo ühe talundi kohta 1927. a. 3.3 (üleriiklik keskm. 2.8). Sigade arv võrreldes talundite arvuga on suurem maakonna kaguosas (üle 4 sea talundi kohta). Seakasvatuse siht on olnud hea peekonsiga. Enam peekonsigu on andnud raudtee ümbruskonna talundid, kuna kaugemais maakohtades kasvatati rohkem pekksigu, sest peekonsigade vedu ja saatmine elusalt Tallinna, kus asus senini ainuke eksport-tapamaja, oli sealt väga raskendatud, kohalik turg hindab aga kõrgemalt pekksigu.

Sigade tõuaretuse seisukohalt tuleb eriti nimetada maasigade sugulava Joh. Hansen'i talus Are-Päriveres. J. Hansen'i mõjul, kes

juba kauemat aega tuntud sigade tõuaretajana, on kogu ümbruskonnas seakasvatus võrdlemisi hästi arenenud, nõnda et varemalt Are ümbrusest väga palju pörsaid isegi Harjumaale veeti, eriti Rapla laadale, kus Pärnumaalt toodud pörsad olid alati heas kuulsuses. — Nooremaist sea-tõuaretajaist tuleb veel nimetada B. Habicht'i, Tori-Köstril, kes on yorkshire tõugu sigade sugulava kandidaat. Tõuaretuslikult paremad ringkonnad on Are, Tori, Vändra ja Pöögle.

Lambakasvatusel ei ole Pärnumaal suurt edu märgata. Lammaste arvus võib märkida ainult väikest tõusu. 1920.—1927. aastani on lammaste arv tõusnud 2774 looma võrra, s. o. 5.2% (üle-riiklik keskm. 20.5%) (v. 28. tabel lk. 92). Lammaste arv talundi kohta on siiski Pärnumaal kaunis suur — keskmiselt 1927. aastal 5.7 looma (üleriiklik keskm. 5.3). Teistest maakondadest võistlevad Pärnumaaga lammaste arvuga talundi kohta ainult Saare- ja Läänemaa. Lammaste villatoodang aastast 1925. aastasi ja vanemal 4.7 naela (üleriiklik keskm. 2.7), tallel alla 1 a. 2.3 naela (üleriiklik keskm. 2.1), seega on villasaak üle keskmise. Pärnumaast suurem villasaak lamba kohta on Järva-, Viru- ja Harjumaal.

Ka sulgloomade kasvatusel ei ole Pärnumaal erilist edu. Kogu maakonnas oli sulgloomi 1925. a. — 62 273, 1926. a. — 66 140, seega juurdekasv arvult 6.2% (riiklik keskm. 10.2%). Sulgloomade liigitusel saame järgmised arvud: kanu 53 430, kukki — 7 320, hanesid — 4 000, muid linde 1 390. Kanu kui tähtsamaid sulgloomi tuli 1927. a. talundi kohta keskmiselt 8.3 (riiklik keskm. 9.5). Kanade munatoodang oli 1925. a. 100.9 muna aastast (riiklik keskm. 98.1), 1926. a. — 90.5 muna aastast (riiklik keskm. 98.5). Toodud arvudest näeme, et Pärnumaa niihästi sulgloomade arvus kui ka toodangus maha jääb teistest maakondadest. Põhjuseks on siin jällegi Pärnumaa halvad veolud. Lõuna- ja kagupoolses osas on paremad ühendusvõimalused Tallinnaga kui väljaveo keskkohaga, siin on ka sulgloomade arv palju suurem.

Võrreldes keskmisi loomade müügihindu laatadel, näeme, et Pärnumaal on loomade hinnad püsivalt madalamad riiklikust keskmisest, välja arvatud pörsaste hinnad. 1926. ja 1927. a. olid müügihinnad laatadel järgmised (29. tabel):

29. Loomade müügihinnad laatadel

(kroonides.)

	Tööhobused		Lüpsilehmad		Lihaloomad		Lambad	Pörsad	
	head	keskmised	head	keskmised	head	keskmised		kuni 6 nädal.	6—10 nädalat
Pärnumaal 1926. a.	200	182	154	116	108	60	11	15	24
Üleriikl. keskm. 1926. a. . .	277	183	156	116	146	74	13	13	20
Pärnumaal 1927. a.	205	140	118	86	105	53	10	11	18
Üleriikl. keskm. 1927. a. . .	232	148	119	86	119	55	12	10	15

Madalamad loomade müügihinnad võrreldes Pärnumaaga on üldiselt Saare- ja Läänemaal. Üksikute loomaliikide müügihinnad on võrdlemisi madalamad veel Valga-, Võru- ja Setumaal.

Loomade tervishoiu korralduse alal on Pärnumaa jaotatud viieks loomaaarsti jaoskonnaks, kusjuures kahe jaoskonna juures — Vändras ja Hallistes, asuvad ka loomakliinikud (45. joonis). Ettetulnud üldine loomahaiguste arv on viimaseil aastail võrdne üleriikliku seisundiga. Nõnda registreeriti Pärnumaal 1925. a. loomahaiguse juhtumeid 428 (üleriiklikult 4 376), selle hulgas taudijuhtumeid 11.4% (üleriiklik keskm. 12.7); 1926. a. registreeriti loomahaiguse juhtumeid 767 (üle-

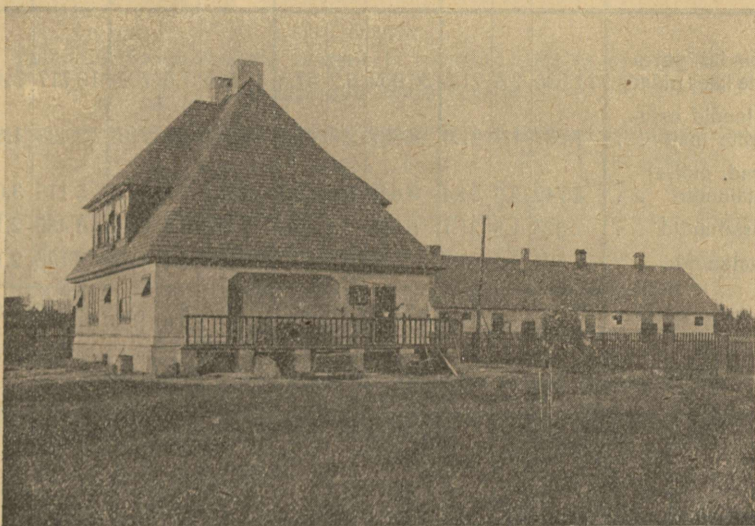

Foto F. Akel.

45. joonis. Vana-Vändra loomakliinik.

riiklikult 7 940), selle hulgas taudijuhtumeid 19.2% (üleriiklik keskm. 20.3). Taudidest tuleb eriti märkida veiste punahaigust Uue-Vändra vallas (1925. a. — 7 juhtumit, 1926. a. — 26 juht.) ja Vana-Vändra vallas (1925. a. — 52 juht., 1926. a. — 39 juht.); sigade kopsutaudi 1926. a. Uue-Vändra v. 11 juht. ja Vana-Vändra v. 16 juht.; hobuste verepleki haigust 1926. a. Vana-Vändra v. 7 juhtumit ja Abja v. 5 juhtumit.

Rohkesti huvi pakub veel loomade jaotus maaomanduse ja talundite suurusrühmade järel (v.30. ja 31. tabel). Tabelis toodud arvudest näeme, et kõige intensiivsem on loomakasvatus riigi (end. mõisa) renditalundites, neile järgnevad ostutalundid, mis peremeeste eneste käes pidada, siis asundustalundid ja lõpuks — renditalundid ostutalundite maadel. Loomade arv võrreldes põllu-

maaga on üle keskmise ostutalundeis ja end. mõisa renditalundeis, kuna kõigis teistes talundeis on alla keskmise.

30. Loomade jaotus maaomanduse järgi 1925. a.

Talundite liigid	Hobuseid			Veiseid			Lambaid			Sigu		
	Kokku	1 talundi kohta	100 ha põllumaa kohta	Kokku	1 talundi kohta	100 ha põllumaa kohta	Kokku	1 talundi kohta	100 ha põllumaa kohta	Kokku	1 talundi kohta	100 ha põllumaa kohta
Ostutalundid peremeeste käes pidada	11 538	2.3	21.5	30 902	6.2	57.5	37 565	7.5	70.0	16 717	3.4	31.1
Renditalundid ostutalundite mail . .	1 637	1.2	21.0	3 887	2.8	47.1	5 904	4.2	71.5	2 498	1.8	30.2
Riigi (end. mõisa) renditalundid . .	3 742	2.2	24.4	9 649	5.6	62.7	13 007	7.5	84.6	5 115	3.0	33.3
Asundustalundid . .	2 523	1.5	21.1	5 586	3.4	46.8	9 110	5.5	76.4	3 480	2.1	29.1
Muud talundid . . .	1 624	1.6	20.8	4 187	4.0	53.7	5 288	5.1	67.8	2 136	2.1	27.4
Kokku	21 064	1.9	21.7	54 211	5.0	55.8	70 874	6.5	73.0	29 946	2.8	30.8

31. Loomade jaotus talundite suurusrühmade järele 1925. a.

Talundi suurusrühmad	Hobuseid			Veiseid			Lambaid			Sigu		
	Kokku	1 talundi kohta	100 ha põllumaa kohta	Kokku	1 talundi kohta	100 ha põllumaa kohta	Kokku	1 talundi kohta	100 ha põllumaa kohta	Kokku	1 talundi kohta	100 ha põllumaa kohta
0.5— 5 ha	958	0.5	32.4	1 986	1.1	67.1	4 096	2.3	172.1	1 895	1.1	64.0
5— 10 „	1 406	1.0	25.6	3 008	2.0	54.8	5 587	3.7	102.0	2 077	1.3	37.9
10— 20 „	3 562	1.4	21.2	8 587	3.5	51.1	14 757	6.1	88.0	5 088	2.1	30.2
20— 30 „	4 323	2.2	23.7	10 310	5.3	56.4	14 505	7.2	79.5	5 561	2.8	30.4
30— 60 „	7 917	3.1	20.3	21 400	8.2	54.8	24 300	9.4	62.3	11 034	4.2	28.2
60—120 „	2 358	4.4	22.4	7 436	13.8	70.7	6 921	12.9	65.8	3 886	7.3	37.0
120—ja enam	540	11.2	23.5	1 544	32.1	67.0	708	14.7	30.8	405	8.4	17.6
Kokku	21 064	—	22.1	54 211	—	57.0	70 874	—	74.3	29 946	—	31.4

Kõige tihedamalt on hobuseid 100 ha põllumaa kohta arvatult 0.5—5 ha suuruseis talundeis (32.4) ja kõige hõredamalt 30—60 ha suuruseis talundeis (20.3). Veiseid on kõige rohkem 0.5—5 ha suu-

ruseis talundeis (67.1), siis üle 120 ha :stes (67.0) ja 60—120 ha (70.7). Lammaste kasvatus intensiivsus on pöördvõrdeline talundite suurusele. Sigade kasvatus on kõige intensiivsem 0.5—10 ha ja 60—120 ha talundites ja kõige vähem 120 ha ja suuremais.

Vaadeldes Pärnumaa põllumajandusliku arvepidamise andmeid näeme, et Pärnumaa talundites, välja arvatud suurtalundid, on kogusaak, puhtsaak, kogusaagi vahe, maatulunduslik tulu ja ka rahvatulunduslik tulu väikesemad üleriiklikest keskmistest. Ka tootmiskulud 1 ha tulundusmaa kohta on vähemad (32. tabel). Põhjuseks on siin jällegi Pärnumaa rohked kultiveerimata heina- ja karjamaad, mis nii paljudest vaatekohtadest võetult Pärnumaale erilise ilme annavad.

32. Talundite tootmiskulud, tasuvus ja tuluolud 1925/26 p.-a. arvatud 1 ha tulundusmaa kohta sentides.

		Tootmis- kulud	Kogu- saak	Puht- saak	Puht- saagi vahe	Tasu- vuse %	Maatulun- duslik tulu	Rahva- tulundus- lik tulu
Väike- talundid	{Pärnumaal	25 882	22 884	1 282	—3 009	2.22	12 845	16 727
	{üleriikl. keskm.	23 163	20 541	1 452	—2 622	1.93	10 441	13 760
Normaal- talundid	{Pärnumaal	17 031	15 441	1 925	— 237	2.92	6 715	11 341
	{üleriikl. keskm.	15 235	13 430	1 225	—1 805	2.68	6 427	9 516
Täis- talundid	{Pärnumaal	13 206	12 747	2 013	— 281	5.65	5 637	8 993
	{üleriikl. keskm.	12 739	11 444	1 333	—1 295	3.29	4 933	8 003
Suur- talundid	{Pärnumaal	10 601	8 714	598	—1 887	1.18	1 868	5 216
	{üleriikl. keskm.	11 264	9 637	1 020	—1 627	2.94	2 161	5 731

Aiandus ja mesindus. Pärnumaal oli 1925. a. üleskirjutusel puu- ja keeduvilja all üldse 1616 ha maad, mis on talundite kasutada olevast üldpinnast 0.54% (riiklik keskm. 0.52) ehk põllu- ja aiamaast 1.66% (riiklik keskm. 1.59). Kandvaid viljapuid oli Pärnumaal 1925. a. 116 923 (kogu riigis 959 374), neist õunapuid 79.3% (riiklik keskm. 70.2), pirnipuid 1.6%, ploomipuid 10.9%, kirsipuid 8.2%. Iga 10 maaelaniku kohta tuleb 15.6 viljapuud (riiklik keskm. 11.7). Siit näeme, et aiamaad, võrreldes talundite kasutada oleva kogupindalaga, on Pärnumaal enam kui keskmiselt riigis. Ka viljapuude arv, võrreldes elanikkude arvuga, on suurem riiklikust keskmisest.

Aiasaadused kasutatakse enamasti omas majapidamises. Suuremaid äriaedu on vaid üksikuid, kes varustavad peamiselt Pärnu linna aiasaadustega. Pärnu—Tallinna raudtee otseühendus loodetavasti tõstab aiatöö tähtsust Pärnumaal, sest selle kaudu avaneb võimalus kergemini pääseda Tallinna turule, kus aiasaaduste hinnad kõrgemad ja nõudmine suurem.

Mesilastepidamine näitab Pärnumaal viimaseil aastail kaunis suurt edu. Pärnumaal oli mesiperesid 1920. a. — 1430, 1924. a. — 2995, 1925. a. — 4779, seega on viie aasta kestel mesiperede arv tõusnud kolmekordseks (46. joonis). Ka teistes maakondades näeme üldiselt samasugust tõusu mesilastepidamises. — Keskmine meesaak 1925. a. ühelt tarult oli Pärnumaal 2.7 kg (riiklik keskm. 2.3 kg), — kogu meetoodang maal 11 250 kg (kogu riigis 89 200 kg). 1925. a. meesaagi vaatlemisel tuleb arvestada seda, et nimetatud aasta oli mesilastepidamisele üks ebasoodsamaid, millega on seletatav äärmiselt madal meesaak.

Foto F. Akel.

46. joonis. „Särghaua“ mesila.

Maatulundusliku kutsehariduse edendamiseks teotseb Polli mõisas kaheaastane põllutöökool (47. joonis), Abjas põllumajanduslik gümnaasium ja Vändras põllumajanduslik gümnaasium. Kahjuks ei ole Polli põllutöökool kui ainuke tegelik kutsehariduse levitaja Pärnumaal senini suutnud küllalt rohket õpilasperet oma ümber koondata. Kool võiks mahutada julgesti kahekordse õpilaste arvu võrreldes praegusega. Kodumajanduse alal töötab kool Saardes. Kavatsus on neid asutada veel kolm — Abja, Tammistu ja Kaelaste. Põllutöökoole on kavatsus asutada veel Vändra ja Audru. — Varem töötas Halliste kihelkonnas Liplapil tütarlaste majapidamise ja aiatöö kool prl. M. Sapas'e juhatusel (48. ja 49. joonis). Kool oli esimene tütarlaste kutsekool Eestis ja pühitses 1926. a. juba oma 15-a. juubelit. Kahjuks lõpetas aga kool juubeliaastaga oma tegevuse.

Maatulunduslikust katseasjandusest tuleb Pärnumaal nimetada vaid katsepõlde Pollis.

Maatulundusliku nõuande uue korralduse alusel on jaotatud Pärnumaa seitsmesse agronoomilisse jaoskonda, kus igas jaoskonnas töötab oma jaoskonna agronoom. Jaoskonna agronoomide töö ühtlustajaks on maa-agronoom asukohaga Pärnus. Praeguse korralduse alusel on jaoskondade piirid järgmised: 1) Pärnu jsk.: Sauga, Tammiste, Taali ja Reiu vald; 2) Audru jsk.: Audru, Seli, Tõstamaa, Võlla, Koonga ja Jõõpre vald; 3) P.-Jaagupi jsk.: Vee, Halinga, Kaelase, Änge, Kaisma, Suigu ja Are vald; 4) Vändra jsk.: V.-Vändra, U.-Vändra, Lelle, Viluvere ja Tori vald; 5) Häädemeeste jsk.: Häädemeeste, Orajõe, Laiksaare, Tahkuranna ja Uulu vald; 6) Saarde jsk.: Kilingi, Pati, Voltveti, Jäärja ja Talli vald; 7) Abja jsk.: Vana-Kariste, Uue-Kariste, Pornuse, Polli, Pöõgle, Karksi, Penuja, Laatre ja Abja vald.

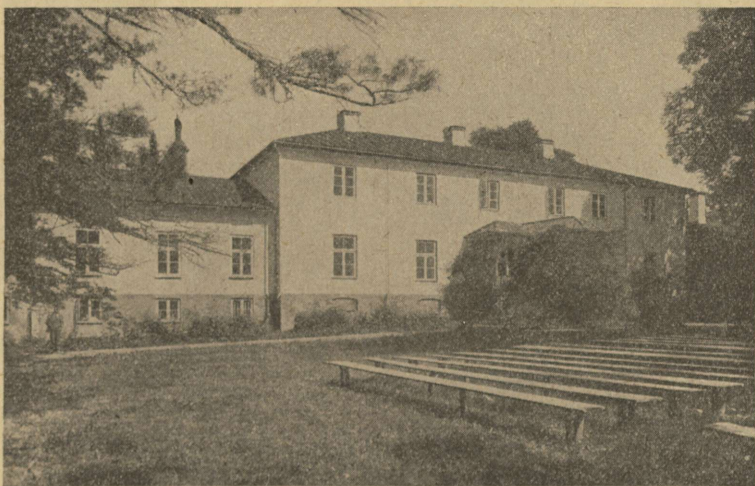

Foto F. Akel.

47. joonis. Polli pöllumajanduskool.

meeste jsk.: Häädemeeste, Orajõe, Laiksaare, Tahkuranna ja Uulu vald; 6) Saarde jsk.: Kilingi, Pati, Voltveti, Jäärja ja Talli vald; 7) Abja jsk.: Vana-Kariste, Uue-Kariste, Pornuse, Polli, Pöõgle, Karksi, Penuja, Laatre ja Abja vald.

Eriasjatundjatest töötavad siin alaliselt: 1 aianduse instruktor, 1 kodumajanduse instruktor, 1 ehitusnõuandja ning 2 kultuurtehnikut, viimased ainult suvel. Varem töötasid Pärnumaal samad eriteadlased. Maa- ja jaoskonna agronoomide asemel töötasid põllumajandusliku nõuande alal 1 põllumajanduse inspektor ja 2 instruktorit Põllumeeste Kesktselti poolt ning 1 instruktor Asunikude Liidu poolt. Karja alal töötavad 21 kontroll-assistenti ja 4 rändkarjaravitsejat. Kui varem maatulundusliku nõuande töö seisis peamiselt kursuste korraldamises ja üldse sõnalisel nõuandes, siis on praegu võistlus- ja näite-

tööd esikohal (50. joonis), seega tegeliku tööoskuse ja osavuse arendamine ning uuenduste paremuse näitamine tegelikule põllumehele otse tegelikus majapidamises.

Metsandus. Metsade pindala ja levimine. Pärnumaa on kodumaa metsarikkamaid maakondi. Katastri andmeil on üldpinnast (507 146 ha) metsa all 120 410 ha, s. o. 23.7%, ehk iga inimese kohta 1.28 ha (kogu riigis vastavalt 20.0% ja 1.11 ha). Metsad pole maakonnas ühtlaselt jaotatud. Kuna Mikhli khk katastri andmeil on ainult 1.87% ja Jaagupi khk — 6.41% maast metsa all, tõuseb Saarde kihelkonnas metsa protsent 48.58:ni. Suuremad metsa-

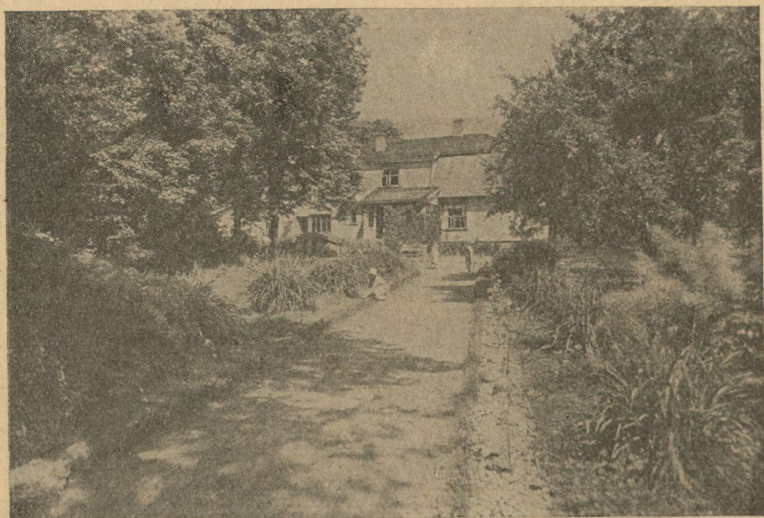

Foto F. Akel.

48. joonis. Liplapi majapidamis- ja aiatöökool.

kompleksid on: Edela-Pärnumaa massiiv, Pärnu madaliku lõunaosas, see moodustab üksi 8 metskonna metsad (Surju, Taali, Kilingi, Voltveti, Laiksaare, Orajõe ja Viljandimaalt — Vastemõisa ja Kõpu). Sellesse massiivi on koondatud ligikaudu 15% kogu Eesti metsadest. Vähemaist massiivest oleksid nimetada Pärnu — Tõstamaa (Audru, Tõstamaa, Võlla ja Pootsi metsad) ja maakonna kirdeosas Vändra massiiv. Need on valdavas enamikus salumetsad, kuuse-lehtpuu seguga, kus viimaseist esikohal kask, kohati lodudel must-lepp, paiguti ka haab ja saar. Enam tükeldatud on metsad maakonna kaguosas, Halliste ja Karksi khk, voorte ja suurkühmade valdkonnas, esinedes kultuurmaistute vahel väikeste üksustena.

Omanduslik kuuluvus. Enne ilmasõda kuulus Pärnumaa metsadest:

	Katastri andm.	%	Vene mets. dep.	%
Riigile	49 100	39	51 392	42.5
Suurmaaomanikele . .	61 100	48	64 285	53.9
Väikekohapidajale . .	11 200	9	323	0.3
Omavalitsusile	4 600	4	4 951	4.1
Kokku ha	126 000	—	120 952	—

Vene metsade departemangu andmeis a. 1913 puuduvad metsatükid alla 25 ha, millega seletatav ka väikekohaomanikkude metsade

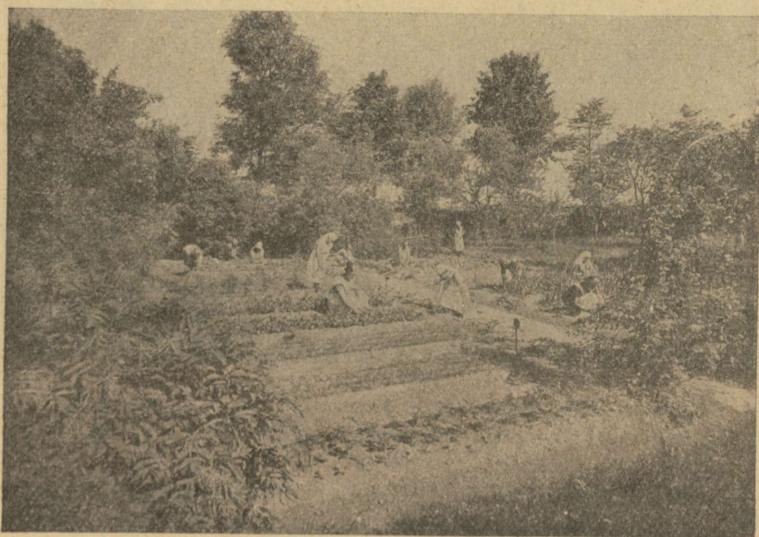

Foto F. Akel.

49. joonis. Liplapi kooli katseaed.

vähesus. Nimetamisväärt on ka Pärnu linnametsade pindala (5 448 ha), mis moodustab ligikaudu poole üldistest omavalitsuste metsadest kogu riigis.

End. Vene riigimetsadest praegusel Eesti territooriumil oli tervelt 54% koondatud Pärnumaale ja ülejäänud enamasti mujale L.-Eesti. Need metsad riigistati suuremas enamikus juba Rootsi kuninga Karl XI poolt. Praegune riigimetsade pindala Pärnumaal 1927. a. Riigimetsade Valitsuse andmeil on 107 719 ha, s. o. 75.5% kogu Pärnumaa metsadest (katastri andmeil).

Erametsad rahuldavad ainult omanikkude eneste nõudeid, varustades turgu vaid väheste küttepuiduga. Metsatulunduslikust seisukohast on seepärast olulised vaid riigi metskonnad; need on järg-

mised 15: Audru, Halinga, Jäärja, Kariste, Kilingi, Laiksaare, Lodja, Orajõe, Surju, Voltveti, Taali, Karksi, Polli, Kõnnu ja Väandra. Neist alluvad esimesed 11 metškonda Pärnu ringkonna metsarevidendile, Karksi ja Polli metšk. — Viljandi — ja 2 viimast — Järva ringk. metsarevidendile. Metškondade suurus on 4335 ha (Karksi metšk., sellest metsamaad 85%) kuni 20529 ha (Halinga metšk., sellest metsamaad kõigest 8.7%).

Tähtsamad puuliigid ja nende kasvutingimused. Pindalalt kui ka massilt on okaspuudest Pärnumaal esikohal kuusk.

50. joonis. Võistlustööd juurvilja harvendamises
Pärnu Põllumeeste Seltsi erinäitusel 28.—30. aug. 1926.

Katastri andmed (1904—1910) metsa koosseisu kohta Pärnumaal:

% maakonna metsapinnast		
kuusemetsad	männimetsad	lehtpuumetsad
37	24	39

Katastri andmeis on lehtmetsa suur protsent tingitud karjamaa võsa arvestamisest.

Kuusk esineb kõigis Pärnumaa salu-, laane- ja lodumetsades nii savi- kui ka rühkmuldade aladel. Kuid harva esinevad kuusikud puhtal kujul ja sedagi põhjustatud inimese tegevusest. Enamasti seltsivad kuusega mitmesugusel määral kõik lehtpuud ja mänd (v. „Taimkate“). Edela-Pärnumaa suures metsamassiivis n. n. „Suures metsas“ on kuusk enamuspuuliik. Selles lodumetsas omavad kanalitest ja raudteest kaugemad osad oma puutumatus olekus tõelise ürgmetsa iseloomu, mida täiendavad rohked tuulemurrud ja -heited. Kahjuks

	Okasmetsa vanusklasside järele					Lehtmetsa vanusklasside järele					Kokku		Kokku metsamaad			
	1—20 a.	21—40 a.	41—60 a.	61—80 a.	üle 80 a.	1—10 a.	11—20 a.	21—30 a.	31—40 a.	40 a.	okas- metsa	leht- metsa	metsaga kaetud	raies- tikud	lagen- dikud	iildse
Kogu riigis	75 667	84 412	80 628	101 712	134 687	31 995	35 107	27 985	25 240	80 818	477 106	201 145	678 251	53 223	16 994	748 468
Sellest Pärnumaal	8 174	7 127	7 326	8 019	33 517	6 176	7 187	4 271	3 866	13 905	64 163	35 405	99 568	7 070	1 081	107 719
	%															
Kogu riigis	15.9	17.7	16.9	21.3	28.2	15.9	17.5	13.9	12.5	40.2	70.3	29.7	90.6	7.1	2.3	100
Pärnumaal	12.7	11.1	11.4	12.5	52.3	17.4	20.3	12.1	10.9	39.3	64.4	35.6	92.4	6.6	1.0	100

kahaneb aga kuusemetsa pindala järjekindlalt lehtmetsa kasuks, sest praegu riigimetsades tarvitusel oleva lageraieviisi puhul ei suuda raies-
tikud uuendada kuusega liigse niis-
kuse ja rikkaliku rohukasvu tõttu, vaid on sunnitud maad andma kán-
nuvõsust kiirelt kasvavaile ja rik-
kalikult sigivaile lehtpuile. Lage-
raie aga, kui ainuke kasutusviis
riigimetsades, oli tarvitusel juba
1850. a. (Kilingi metšk.).

Vanemais kuusikuis võib puude
kogumassi ha kohta arvata 300 m³
peale. Parimaks kasvukohaks on
kuusele liivsavi- või kruusakas-
saviged seljakud. Neil kasvavad
kaunimad Pärnumaa salumetsad,
kus puude kõrgus ulatub 35 m: ni
ja tagavara tõuseb kuni 500 m³
(Karksi, Kariste, Kilingi, Orajõe
metšk.) (51. joonis). 60—90 a. tagasi
kasutati neid alasid kütisetegemi-
seks, mispärast ka vanemad puies-
tikud haruldased.

Kahjustest kuusemetsades on
Pärnumaal sagedamad: tuule-
heited — tingitud niiskest kasvu-
kohast ja pinnaliselt arenenud juu-
rekavast, tuulemurrud — pea-
põhjus kuuse südame punamäda
(*Trametes radiciperda* Hart.). Vane-
mais, puhtkuusikuis (näit. Jäärjal,
Pollis Lannu vhtk.) sünnitab tundu-
vat kahju suur kuusekoore-
jäärasklane (*Ips typographus* L.)
ja juba haigeil puil kuusesikk
(*Tetropium luridum* L.). Noores eas
on kuuse peavaenlaseks öökülm.
Taimeaedades on koolitatud kuus-
kedele saatustlikuks saanud (Laat-
res) seen *Pestalozzia Hartigii* Tub.

Mänd esineb Pärnumaal väga
erinevail pinnaseil. Nii leidub män-
nikuid puhtal kujul: a) kõige kui-
vemal liivaseljakuil ranna
luitevõöl kogu Pärnu lahe ranni-
kul lklast Tõstamaani ja sisemaal

madalail vooreil (52. joonis), need on kanarbiku (CT) ja samblikkude (CIT) tüüpi palumetsad; b) rabadel n. n. sonnimetsad. Koos kuuse ja kasega esineb mänd laanemetsades sigusail savi-liiva pinnaseil. Sama erinevad on männikud ka oma kasvult. Kündides rannaluiteil 100 a. vanuselt vaid 10 m : ni, enam kruusaseguseil maadel kuni 20 m : ni (Tolkusel) kuusega teises rindes, ulatuvad nad sigusail savi-liivamaal kuni 35 m : ni (näit. Pollis — Sarja vhtk., Voltvetis — Kärjal — laevamets). Need on kaunid Pärnumaa männikud. Kuid valdavas enamikus esineb siin mänd nõmmemetsades, moodustades, harva mõni üksik kask või kuusk seas, hõredavõitu puiestikke, kus pinnakatteks peale kanarbiku ja palukavarte rikkalikult samblikke (v. „Taimkate“). Rannaluiteil kasvav männimets on terves ulatuses kaitsemets. Peale luiteliivade kiirnitamise pakub ta veel kaitset meretuulte vastu.

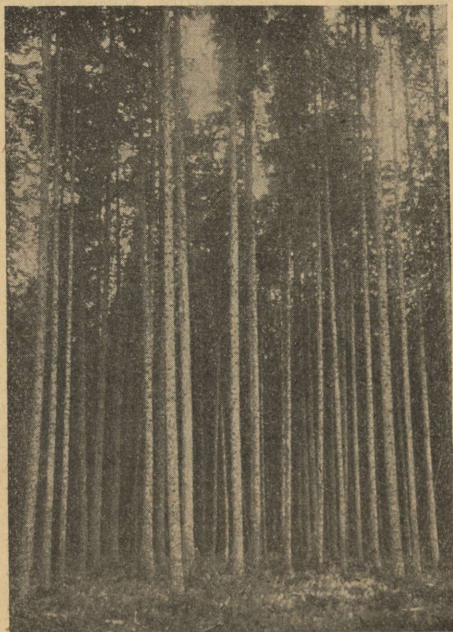

Foto J. Jaanson, 1924.

51. joonis. 120-aastane kuusik
Kariste metskonnas.

sanglepp, haab. Enamasti on lehtmetsad segametsad, näit. kasehaava-kuuse või kase-sanglepa-saarega ja suletud väikesemate või suuremate salkadena okasmetsa massiivides.

Pealehtpuuliigiks on kask. Ta moodustab lehtpuupuuestikest ligikaudu 90%. Nooremad ja keskealised enam-vähem puhtad kaasikud asuvad sageli tüübilisel kuusemaal, soodustatud lageraiesüsteemist (näit. Timmkanali ääres — Laiksaare metšk., Vanausse vhtk. — Voltveti metšk.) ja osalt ka suurtest metsapõlemistest (Sookuninga vhtk. — Jäärjal). Parimad kaasikud (Karksis) esinevad värskel liiv-savimaal. Juurdeseguna leidub 2—4 osa kuuske ja haaba. Vanemaid kaski leidub salu- ja laanemetsades seguna kuni 4:10. Siin künib ta

Suurt kahju männimetsades tekitavad tulekahjud, mis küll peale sõda märksa vähenenud. Vanemais puiestikkudes sagedamaiks kahjuriteks on kooremardikad *Myelophilus piniperda* ja *M. minor* Hart., koorepõletik — seen *Peridermium pini* f. *cordicola* ja männitael *Trametes pini* (Brot.). Noortele kultuuridele saavad sagedasti saatuslikeks (Urisaarel, Lodjas) okka pudetõbi — *Lophodermium pinastri* Chev. ja mardikaist suur männikärsakas — *Hylobius abietis* L.

Lehtmetsi moodustavad peamiselt kolm puuliiki: kask,

60-a. juba 20 m : i kõrguseni ja on tarbepuuna (vineeripakud) väga hinnaline. Tulumundusliku tähtsusega on meie kaskedest vaid 2 liiki : arukask (*Betula verrucosa*) ja sookask (*Betula pubescens*).

Teistest lehtpuudest esineb haab rohke seguna salumetsades koos kuusega. Terved haavad, mis aga võrdlemisi haruldased, on tarbepuuna väga hinnas (tuletikupakud). Suurim haava hävitaja on taalseen *Fomes ignarius* L. T a m m e leidub üksikute puudena pea igas metskonnas. Puiestikke moodustab ta vast ainult kultiveeritult (Polli-Lillis, Karksis) kogusummas 15 ha. Jakobi khk Pööra-vere metsandikus esineb ta ka puhta saluna ja tamme - kase segametsana umbes 100 ha maaalal; see on kavatsatud laevametsaks kasvatada.

Puhtaid, ehk küll väga harva, puiestikke moodustab veel sanglepp mereranna ja luidete vahelisel tasamikul. Enamasti aga esineb ta juurdeseguna teistele lehtpuudele ja ka kuusele lodumetsades. Valge lepp esineb enamasti võsana. Sagedasti on ta otsekui umbrohi endistel kuuseraieistikudel (Laatres, Abjas). S a a r t leidub sagedase juurdeseguna kuuse-lehtpuu segametsades, eriti rohkesti Laiksaare metstk. — Solba vhtk. Noori saarekultuure on Karksis 6.3 ha ja vähemal määral ka mujal. Jalakas tuleb ette koos saarega, kuid harva, tavaliselt üksikult. Jämedam neist oleks Voltveti-Kärsal, mille ümbermõõt 1.3 m kõrguselt 5.20 m, ja teine, pisut peenem, Laiksaare metsaülema asukoha lähedal. K ü n n a p u i d leidub üksikult väljaspool metsa (Talli metsandik). Jämedam künnapuu asub Laiksaare metsaül. asukoha lähedal, jalakaga kõrvu, 3.90 m ümbermõõdus. Vahtrat ja pärna leidub rohkesti alusmetsana salumetsades.

Foto V. Matiisen.

52. joonis. Männik vanal rannaröönel, Laiksaare metskonnas „laevamets“, Maasiku vahtkonnas.

Metsanduse arenemine. Metsa-majapidamise korraldamises sammused alul esirinnas kroonumetsad. Näiteks avaldati domeenimaade valitsuse poolt juba 1782. a. juhatuskiri kroonumetsade korrahoidmiseks Liivi- ja Saaremaal. Erametsi hakati korraldama ja hooldama 19. sajandi keskel, mil mets muutus tuluallikaks. Eriti hoogu

võttis metsakasutamine raudtee ehitamisega ja Valdhofi tselluloosivabriku asutamisega. Kohati tuli ka laastamisi ette ja metsahoiukomitee pidi vahele segama. Pärnumaal kuulus nimetatud komitee järelevalve alla 30 900 ha metsa. Sama komitee poolt kuulutati mereäärseteks kaitsemetsadeks 9 201 ha, mis veel praegu pea endises ulatuses püsivad. Tublisti on kannatanud Pärnumaa metsad maa-reformi teostamise läbi. Põlist metsamaad on asundamiseks välja planeeritud kuni 1927. a. jaanuarini 13 368,8 ha.

Metsakorralduse alal esimeseks sammuks oli eelpoolnime-tatud 1782. a. juhatuskiri kroonumetsnikkudele. Tegelikule kroonu-metsade plaanistamisele asuti esimest korda 1850. a. (Laiksaares). Erametsadest on kõige varemini korraldatud Polli (a. 1846 — metsaül. Geisler'i poolt), Tõstamaa ja U.-Kariste (1855. a.) m. metsad. Era-metsades valitseskuni 20. sajandi alguseni pea eranditult valikraie viis. 1923.—1926. a. on kogu Pärnumaal, välja arvatud Audru-Tõsta-maa metsandik ja Jäärja metstk., kus oli 1921. a. metsaarvestamine, läbi viidud täielik metsakorraldus. Seejuures on kohati kuusemetsades tarvitusele võetud järkaegne käsitusviis, kuna üldiselt tarvitusel on lageraie käsikäes metsa loomuliku ja kunstliku uuendamisega.

Metsakasvatustlikud tööd varematel aegadel piirdusid vaid mõisa parkide — lähema ümbruse kaunistamisega. Kavakindl metsa-kultiveerimine algas möödunud sajandi teisel poolel, käsikäes metsa suurema ekspluateerimisega. Ühtlasi alati siis ka võõramaa puuseltside aklimatiseerimise katsetega (Karksis metsaül. Kornelius, Pollis — metsaül. Knersch, Könnsus, Laatres ja U.-Karistes). End. kroonu-metsadest leidub võõramaa puuseltse vaid Kilingis ja vähesel määral ka Laiksaares. Pearõhku on pandud Siberi puuseltsidele (*Larix sibi-rica* Led., *Abies sibirica* Led., *Pinus cembra* L.). Rohkesti on aga ka *Larix europaea* D. C., *Abies balsamea* Mill., *Abies pectinata* D. C., *Pinus strobus* L. ja *Pseudotsuga Douglasii* kultuure.

Kodumaa puuseltsidest on kultiveeritud peamiselt mändi külvi teel, kuuske — istutamise teel, end. kroonumetsades ka kuuse-männi segakülvi. Külvamisviisidest on esikohal lapikylv, harvem kylv adra-vagudesse; endisele põllumaale tehti ka täiskylv (Pollis Matti vhtk.).

Põllumaade metsastamist suuremas ulatuses on teostatud vare-mail aegadel Vändra (ligi 700 ha), Halinga ja Audru mõisas. Roh-kesti on kodumaa okaspuukultuure end. kroonumetsades (näit. Kilingi metstk. 1 086 ha). Eesti iseseisvuse ajal on Pärnumaa 15 mets-konnas kultiveeritud Riigimetsade Valitsuse andmeil kuni 1928. a. jaanuarini:

Aasta	Kultuuride pind ha	Kulud krooni
1921	94.5	2 389
1922	123.0	3 685
1923	375.1	8 334
1924	421.6	10 113
1925	487.2	18 089
1926	529.8	15 834

Kultiveerimiskulud pro ha keskmiselt 30 kr.

Sellest on umbes 60% männi külvi. Ka praegu on külvi puhul endiselt esikohal lapikylv, harvem vagukylv; istutamisel kuusk mätas-taimedega ja mänd kiillabidaga. Üldiselt on männikülindud, tehtud peajasjalikult kuivadele nõmmemaadele, korda läinud. Kuusekülindud ja -istandud on kannatanud tublisti liigniiskuse, lämmatava rohu ja lehtpuuvõsa all. See asjaolu on põhjustanud erisuguse kultiveerimis-meetodi, n. n. künegasistutamise tarvituselevõtmise nii end. mõisa- kui ka kroonumetsades. Seda kallist, kuid võrdlemisi tagajärjekat kultiveerimisviisi on vähesel määral tarvitatud viimaseil aastail ka Kariste mtsk. Paiguti hävitavad kuusekultuure iga aasta korduvad öökülmad. Suurimaks metsakultuuritööde takistajaks Pärnumaal on olnud ja jääb ka edaspidi — liigvesi. Eriti suur on soostumine Taali mets-konnas. Selle pahe kõrvaldamiseks on suurejoonelisi kraavitustöid tehtud enne sõda Väandras (240 km kraave), Kõnnu (150 km), Voltveti m. metsades ja Kilingi mtsk. (172 km). Kahjuks on aga sõja ajal palju tehtud tööd hävinud. Praegu on käsil laiaulatuselised kraa-vitustööd Viluveres, Pärnu linnametsas.

Viimaseil aastail on asutatud rohkesti uusi taimeaeda, pea igasse vahtkonda, ja korraldatud endisi, sõjaajal korratusse jäänuid. Suured eeskujulikud taimeaiad, asutatud juba enne sõda, on Kilingi ja Polli metskonnas.

Riigimetsa Valitsuse andmeil oli Pärnumaal 1926. a. okaspuu raiestikke 3168 ha, milledest kultiveerimise teel tuleb metsastada 1825 ha. Lehtpuuraiestikud uuenduvad loomulikul teel.

Metsa kasvatuse ja metsatööstuse. Pärnu ümbruses oli juba XVIII s. keskel olemas saeveskeid ja Pärnu sadama kaudu veeti metsasaadusi ka välismaisse. XVIII s. lõpul tarvitasid rohkesti metsa Väandra, Eidapere, Järvakandi klaasivabrik ja Sindi kalevivabrik. Käesoleva sajandi alul oli kuusepuu tarvitamise suhtes esimesel kohal Valdhofi telluloošivabrik. Siis muutus metsaraiumine kohati laastavaks. Veel praegu on hulganisti leida suuri ligi 1000 vak. „Valdhofi lagen-dikke“ (Pollis — Laane vhtk., Laiksaares — Timmkanali ääres, Surju mtsk.), täis lehtpuu võsa ja rinnuni ulatuvat rohtu.

Pärnu sadam oli juba enne ilmasõda kodumaa sadamaist metsa-saaduste väljaveos (120 000 m³) esikohal. Veeti välja peajasjalikult propse (tugipuid), laudu, plankusid, liipreid ja suurel määral tellulooši. Ka peale sõda moodustavad metsamaterjalid Pärnu sadama kogu väljaveost $\frac{4}{5}$ ja üleriiklikust metsasaaduste väljaveost 44.1% (587 miljoni sendi väärtuses). Metsasaadustest on nüüd esikohal saetud materjalid — plangud ja lauad. Viimaseil aastail on rohkesti välja veetud krohviliiste ja latte, mis on alles uus kõrvaltööstusharu meie saevabrikuis. Suurtööstuse netto-toodangu järele puutööstuse alal on Pärnu linn 2. kohal peale Tallinnat. Tema 11 saevabrikut suudavad aastas läbi lasta kogusummas 530 000 palki. Vähemaid, koha-likule turule töötavaid saevabrikuid on suurel arvul kogu maakonnas.

Metsakasutuslikult on Pärnumaa heades tingimustes. Veerikas Pärnu jõgi oma rohkete lisajõgedega (Väandra, Mädara, Haliste, Reiu ja

Sauga j.) teeb kõige kaugemadki metskonnad Pärnu sadamale kättesaadavaks. Pärnu jõge ja tema harusid mööda parvetatakse aastas keskmiselt 300 000 palki ja 10 000 k.-sülda tugipuid. Erakorraliselt aga kuni 450 000 palki ja 15 000 k.-s. tugipuid. Rida vähemaid jõesid ja kanalaid suubub otse Pärnu lahte. Edela-Pärnumaa metsamassiivi läbib pikisihis 1923. a. ehitatud Riisela-Orajõe kitsarööpeline raudtee, millel metsaveo suhtes määratu tähtsus. Maakonna kirde- ja kaguosast on metsamaterjalide juurdevedu Pärnu sadamasse võimaldatud Lelle-Pärnu ja Viljandi-Mõisaküla-Pärnu raudteel.

Vene riigimetsades oli metsa ülestöötamine ostja käes, kuna erametsades seda kohalik metsavalitsus ise tegi. Praegu töötatakse osa metsa ($27\frac{1}{2}\%$) üles riigi metsatööstuse poolt.

Pärnumaa riigimetsades oli 1926. a. raielangi suurus 1 050.1 ha, millest 421.8 ha lehtmetsa ja 46.5 ha V boniteedi mände. Viimaste aastate keskmine 1 ha kohta on läbisegi 169 m^3 (25 k.-s.) puumassi, — seega kokku $177\,467\text{ m}^3$ (26 109 k.-s.). Seda raienormi võib lugeda küllalt tagasihoidlikuks, seda enam, et Pärnumaal praegu vanad, kohati üleseisnud metsad enamikus (vt. tab. 33). Nii määrati ka 1924. a. (6 555 ha) erakorralisest langist tervelt (2 551 ha) Pärnumaale. Kuna esimeses järjekorras just viletsamad ja hõredamad metsatükid raiumisele tulevad, on tulevikus loota suuremat saaki.

Ka Pärnu linnale osutuvad tema metsad heaks tuluallikaks, moodustades kogu linna tuludest tervelt 21.2% (1924. a.). Umbes 90 tuh. kr. sissetulekuga on Pärnu kodumaa linnadest metsakasutamise alal esimene, kuna kõigi kodumaa linna metsade, Pärnu kaasa arvatud, sissetulekud on umbes 127 tuh. kr. — Pärnumaal, Voltveti mõisas asub meie ainuke metsakool metsa valveametnike — metsnike, ettevalmistamiseks. Kooli kursus on 2-aastane.

Kalandus: Pärnumaa rannavaldade elanikkudest on umbes 20% kalureid (kogu maakonna elanikkudest umbes 4%). Enamikus on kaluritel ka vähe maad, mida nad harivad, seega segaelukutselised: kord kalandusega, kord põllundusega ülekaalus. Elukutselisi kalureid loetakse Pärnumaal 183 perekonda.

Kalapüügiks kasutati 1927. a. andmeil 127 aeru-, 277 purje- ja 84 mootorpaati. Üldine paatide arv maakonnas on küll tunduvalt suurem. Nõnda oli piirivalve andmeil 1927. a. 1. sept. Pärnumaal kogu paatide arv: aerupaate 184, purjepaate 456, mootor-purjepaate 27, mootorpaate 136, — seega kokku 803 paati. Paatide koguväärtus hinnati samal ajal 313 810 krooni. Kogu kalapüüniste väärtus Pärnu ranna kalameestel hinnati samal ajal 623 420 krooni peale, seega oli kalapüünistesse ja paatidesse paigutatud kapital Pärnumaal 937 230 krooni.

Kalapüügi paadid valmistatakse pea ilma erandita koha peal. Ka mootorid on enamasti kõik Pärnu töökodadest; harvem tulevad tarvitusele välismaade vabrikute mootorid. Ka kalapüünised valmistatakse kohal. Varem valmistati räimemõrrad linasest või kanepi niidist, viimasel ajal on hakatud aga üle minema puuvillale, mis vastupidavam mädanemisele. Varem kedrati lõng kodus ja kujuti ka võrgud kodus,

nüüd aga tarvitatakse enamasti vabrikutööd. Enamasti rahuldab kalameeste nõudeid püüniste suhtes Pärnu linavabrik, kes ketrab lõnga ja kujub ka võrgud. On arvatud, et Pärnu ranna kalamehed tarvitavad iga aasta vähemalt 40 000 km lõnga, mida varemalt talvel kodus pidi ketrama.

Tähtsamaks püügikalaks on räim ja mitte ainult Pärnu rannas, vaid kogu meie kalapüügi ringkonnas. Arvustiku andmeil langeb räime arvele umbes 80% merekala üldtoodangust. Teistest tähtsamatest püügikaladest Pärnu lahes tuleb nimetada koha, vimba, meretinti, ahvenat ja angerjat. Eriti nimetada tuleb ka veel hülgepüüki, mis peaaegjalikult kihnulaste eriala, kes on tuntud väga heade hülgeküttidena.

Üldise kalatoodangu kohta puuduvad meil veel kindlamad andmed. Arvustiku kogumist on alatud alles 1928. a. algusest. Neil andmeil on kalatoodang Pärnu rannas 1928. a. esimesel poolel 12 057 kvintalit¹⁾ (kogu riigis 47 981 kvintalit). Teistest maadest annab ainult Saaremaa umbes sama suure kalatoodangu, muud jäävad oma kalatoodangus juba kaugemale maha.

Kalasaagi realiseerimise küsimus on üheks suuremaks mureks Pärnumaa kalameestele. Korraldamata turu tõttu on kalapüük vähe tasuv, kala ei tule tarvitajale aga sugugi odav. Saagirikkal ajal ei tasu kala sagedasti püügikulu, sest puuduvad realiseerimise võimalused. Vaheaegadel on aga kalahind liiga kõrge. Raskused saagi realiseerimises tulevad harilikult räime hea saagi korral. Teiste kalade saak pole kunagi nii suur, et seda võimatu realiseerida õigel ajal. — Viimasel ajal on siiski värske räime väljavedu raudteel ja veoautodel paremini korraldatud, nõnda et rikkaliku saagi korral lähevad kohe suuremad saadetised sisemaale, kus neid kergem realiseerida. Selle tõttu on õnnestunud viimasel ajal isegi õige rikkalikke saake ikkagi rahuldavalt ära müüa. Kallimaid kalu, peaaegjalikult koha ja angerjat, eksporditakse ka välismaile. Väga ebaloomulik on aga seisund, et meil isegi, nagu tollivalitsuse andmed näitavad, soolasilku Soomest ja Lätist sisse veetakse. Varem varustas Pärnu õige rohkesti praegusi Läti linna silguga. — Välismailt silgu sissetoomine näitab, et meil ei osata veel omamaa silku korralikult soolata, et see võiks saada vähemalt kodumaa turul ülevõimu omale. Muret sünnitab Pärnumaa tõsistele kalameestele ka röövpüük Pärnu lahes, mille tõttu on märgata mõne väärtusliku kalaliigi (koha) vähenemist Pärnu lahes. — Püütakse valimatult alamõõdulisi kalapoegi, millega kodus sugu nuumatakse. — Valve röövpüügi ärahoidmiseks on liiga nõrk.

Kalameeste vaimline elu on väga soigus. Kalameeste seltsel on kogu rannas 9, kuid vähesed avaldavad nendest nimetamisväärlist tegevust. Kõige enam elavust avaldab Pärnu-Raeküla kalameeste selts „Laine“, kes korraldab oma liikmetele ühist kalamüüki ja ka ühist püüniste ostu. Sellest tuleks teistelgi suikuvatel seltsidel eeskuju võtta. Rohkesti on kõneldud ka juba kalameestekooli

1) 1 kvintal = 100 kg.

asutamisest Pärnu ja rannavaldade algkoolide juurde kalameestele täiendusklasside avamisest, kuid teostamist pole need mõtted veel leidnud. Pärnu ranna kalanduse seisukohalt oleks küll vajalik nende kavatsuste kiirem elluviimine.

Tööstus. Pärnumaa ei ole küll tööstusmaa, kuid siiski ei puudu siin ka suurtööstused, millel kaugeleulatuv riiklik tähtsus. Suuremaist tööstusist tuleb eriti nimetada Sindi kalevitööstust, Audru ja Tori turbatööstusi, Vändra klaasitööstusi, Abja ja Vändra linatööstusi; piima-, jahu- ja villatööstusi ning saeveskeid leidub kogu maal rohkesti. — Kõigist tööstuslikest ettevõttest asub suurem osa maal — 72%, — Pärnu linnas vaid 28%.

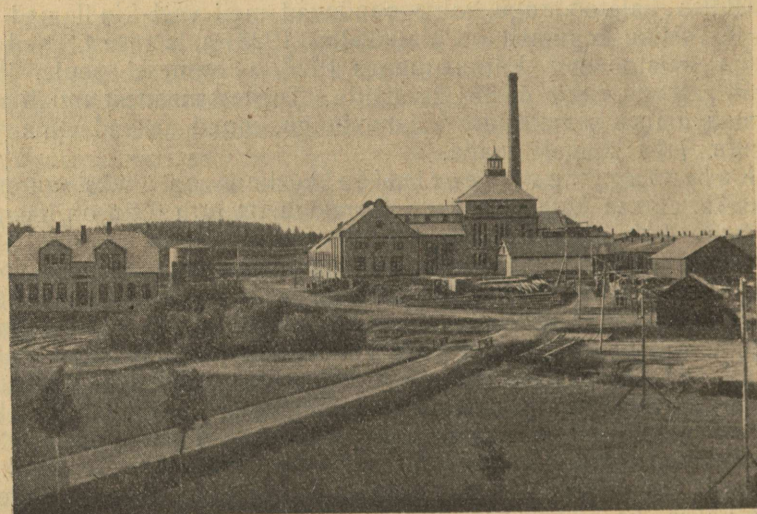

Foto F. Akel.

53. joonis. Abja linavabrik.

Pikemat käsitlust leiavad üksikud tööstus-ettevõtted eriosas üksikute kihelkondade järele, siin peatume nende juures vaid üldjoontes.

Tekstiiltööstusi oli Pärnumaal 1924. aastal:

	Linnas	Maal	Kokku
1. Kalevivabrikuid	—	1	1
2. Tooreslina ümbertöötamise vabrikuid . .	—	1	1
3. Linaketramisvabrikuid	2	1	3
4. Kõie- ja nõõritööstusi	4	1	5
5. Kudumistöökodasid	1	1	2
6. Villakraasimis- ja -ketramistööstusi . .	2	21	23
7. Riidevärvimis- ja vanutamistöökodasid .	3	9	12
Kokku:	12	35	47

Kõige tähtsamana tekstiiltööstusist on nimetada Sindi kalevivabrikut, mis asutatud 1834. a. ja asub Pärnu jõe ääres Sindi alevis, umbes 13 km kaugusel Pärnust. Peale kalevivalmistamise, mis vakriku tähtsam tööala, on vabrikus ka puuvillriide töötlemise (pleegitamise, värvimise, trükkimise, appreteerimise) jaoskond. Vabriku saadusi läheb viimasel ajal ka rohkesti välismaisse. Tooreslina töötlustest asub üks Vändras, teine Hallistes (53. ja 54. joonis). Viimane on korduvate tuleõnnetuste tõttu sattunud tulunduslikesse raskustesse. Eriti rohkesti on Pärnumaal villakraasimise ja -ketramise töökodasid, mis on koondunud eriti Pärnu jõe ja selle lisajõgede veerde Vändra, Tori, Saarde, Halliste ja Karksi khk, kus

Foto F. Akel.

54. joonis. Abja linakuivatus.

kerge kasutada veejõudu. Kõik need tööstused on aga võrdlemisi väikesed ja rahuldavad vaid omamaa nõudeid. — Ka teised tekstiiltööstused ei ulatu oma tegevusega Pärnumaast kaugemale.

Kivi- ja muldade tööstusi on Pärnumaal 29, — neist turbatööstusi 2, tsemenditööstusi 2, telliskivitehaseid 13, savitööstusi 10, klaasivabrikuid 2. — Turbatööstustest on vanem Sindi kalevivabriku turbatööstus, suurem ja üldisema tähtsusega kogu Pärnumaale ja linnale Lavassaare (Jõõpre) turbatööstus. — Suuremaist telliskivitööstusist töötavad — üks vanem — Sindi tehases ja teine uuem Voltveti vallas, peale nende 9 vähemat tehist. Savikaupade alal leiame Pärnust 5 ja maakonnast 3 töökoda. Valmistatakse peaaesjalikult savinõusid ja ahjupotte. Klaasitööstus on

esitatud kahe suurema tehasega Vändras, mis moodustab poole kogu Eesti klaasitööstusest. Vändra klaasitööstusel on juba üleriiklik tähtsus. Teised kivide ja muldade tööstused on vaid kohaliku maakondliku tähtsusega.

Saeveskeid (lauavabrikuid) oli Pärnumaal 1926. a. 80, neist 12 Pärnu linnas. Maal asuvaist saeveskeist oli ainult neljal tööliste arv üle 20-ne, seega kõik väikesed ettevõtted. Kuigi saeveskid on üle maa kaunis ühtlaselt levinud, siiski on märgata suuremat koondumist Vändra ja Tori khk ja üldse maakonna kaguossa. Ka on saeveskid enamasti jõgede ääres ning kasutavad väga sagedasti veejõudu, eriti tooresmaterjali ja ka töödeldud materjali transpordiks.

ERM. kogudest.

55. joonis. Vesiveski Pärnu jõel, Leevil.

Jahuveskeid oli 1926. a. Pärnumaal 240, neist vee- ja aurujõulisi 121, tuulejõulisi 119. Eriti suur on Pärnumaal veejõul töötavate jahuveskite hulk, mis asuvad Pärnu jõel ja selle lisajõgedel (55. joonis). Eriti rohkesti on selle tõttu veejõul, osalt ka auru- ja mootorijõul töötavaid veskeid Tori, Vändra ja Saarde khk. Seepärast ka puuduvad esimeses kahes tuuleveskid peaaegu täiesti (kummaski khk vaid 1). Tuuleveskid on koondatud peaaesjalikult läänepoolseisse kihelkonnisse (Tõstamaa, Audru, Jaagupi). Ka Häädemeeste khk leiame rohkesti tuulikuid.

Tähelepanu väärivad veel linaõlitööstused Pärnus ja Abjas. Eriti kiiret tõusu näitas niihästi linaõli kui ka linaseemnekookide tööstus Abjas. Suured tuleõnnetused viimaseil aastail on aga vabriku tegevust väga piiranud.

Piimasaaduste ümbertöötamine, mis on üks suuremaid ja tähtsamaid Pärnumaal, on käsitletud juba karjakasvatuse puhul. Samuti on käsitletud kalatööstus eelpool kalanduse puhul.

Piirituse- ja õlletööstused, millel oli varem kaunis suur tähtsus, on nüüd oma tähtsuse täiesti kaotanud ega vääri enam erilist nimetamistki.

Kaubandus. Kaubanduslikult võib jaotada Pärnumaad 4 ringkonda: Pärnu, Kilingi-Nõmme, Lelle-Vändra ja Viljandi ringkond. Pärnu ringkond, kuhu kuuluvad Tõstamaa, Audru, Pärnu, Häädemeeste, Tori ja Jaagupi kihelkond (viimane ilma Kaisma vallata), võtab oma alla tulunduslikult kõige vaesema osa Pärnu maakonnast. Kaubanduslik keskkoh — Pärnu linn. Müügiaine kala, vähesel määral ka põllusaadused. Kilingi-Nõmme ringkond võtab oma alla Saarde kihelkonna ühes Vana-Käriste valla läänepoolse osaga. Tulunduslikult hästi arenenud, nii põllutulunduslikult kui ka tööstuslikult (suuremad metsatööstused). Kaubanduslik keskpunkt Kilingi-Nõmme alev, mis otseses ühenduses Tallinnaga. Tähtsamad kaubad: puud, sealih, linad. Lelle-Vändra ringkond võtab oma alla Vändra khk. See ringkond, keskkohaga Vändras, on heas raudtee otseühenduses Tallinnaga, mis seda juba varemgi väljapaistval kohal seisnud ringkonda veelgi enam välja toob. Tähtsamad kaubad: klaas, tselluloos, lina ja teravili. Viljandi ringkond koosneb Halliste ja Karksi khk. Tulunduslikult kõige rohkem arenenud osa Pärnumaast. Abja ja Nuia aleviku kaudu ühenduses Viljandi ja Tallinnaga. Tähtsamad kaubad: lina, teravili, sealih, või, munad jne.

Nii näeme, et Pärnu linn on sisekaubanduslikult õige väikese tähtsusega ja suudab oma piirkonnas hoida ainult neljandiku osa maakonnast, mis pealegi võrdlemisi kõige kehvem maaosa.

Kauplusi on maakonnas vastavate ringkondade järele:

Ringkonnad	K a u p l u s e d		
	II järgu	III järgu	Kokku
Pärnu	5	121	126
Kilingi-Nõmme . .	11	54	65
Lelle-Vändra . . .	7	43	50
Viljandi	16	58	74
Kokku	39	276	315

Pärnumaa suudab anda osa oma põllutulunduslikest ja tööstuslikest saadusist teistele maakondadele. Peatarvitajaks on Tallinna. Raudtee veostatistika näitab, et 1919. ja 1920. a. Pärnumaal sisse ja välja veetud puudades:

A i n e	1919. a.		1920. a.	
	Saadud	Saadetud	Saadud	Saadetud
Leivavili . . .	408.5	3 024.3	2 763.7	19 655.2
Kartul	10 219.6	3 278.4	2 687.0	11 067.3
Tangud	58.1	353	694.1	636.2
Kala	355.9	17 712.8	21 381.3	30 602.1
Sealiha	30.1	2 228.3	288	8 950.5
Loomaliha . . .	—	3 781.2	—	4 409.2
Või	—	502.6	—	3 161.4
Munad	—	116.7	—	263

Siit näeme, et 1919. ja 1920. a. oli väljavedu kõigis tähtsamais maatulunduslikes saadusis sisseveost suurem. Viimasel ajal on see vahekord veelgi suurenenud, kuid kahjuks puuduvad vastavad andmed. Need arvud tõendavad Pärnumaa tulunduslikku iseseisvust, mida ei ole suutnud murda ei poliitiliste ega ka tulunduslike olukordade järsud muudatused, mis meil on tulnud läbi elada viimaseil aastail.

Ühistegevuse arenemist on hakatud Pärnumaal järjekindlalt märkima 1902. a., kui asutati Sindi tarvitajate ühing, missugune meil ühistegevuse ajaloos Antsla ja Kolga-Jaani tarvitajate ühingu kõrval seisab esimeste hulgas. Hoogsam ühistegevuse arenemine algas Pärnumaal 1911. a. alates, mille järele hakkasid tekkima majanduse, tarvitajate-, piima-, krediit- ja mitmesugused teised ühingu. 1. jaanuaril 1928. a. töötasid Pärnumaal 54 piimaühingut, 13 tarvitajate- ja majandusühingut ning 16 ühispanka (56. joonis).

Arvuliselt kui ka tulundusliku tähtsuse poolest seisavad esikohal piimaühingud. Ligemalt nende tegevuse juures on peatatud juba karjanduse käsitlusel. Tarvitajate- ja majandusühingute arenemisel seisab Pärnumaa tähtsal kohal, mitte ainult seepärast, et siin asutati üks esimestest tarvitajateühinguist, vaid ka seepoolest, et siin teotseb meie suurem majandusühing — Pärnu Majandusühisus, kes oma tegevusega ja organisatsioonilise korraldusega võib olla kõigiti eeskujuks teistele. Tarvitajate- ja majandusühingute arv on viimaseil aastail veidi vähenenud, kuid selle asemel on tõusnud teotsevate ühingute ühiskaupluste hulk. Kokku oli tarvitajate- ja majandusühinguil Pärnumaal 1. jaan. 1928. a. 7925 liiget. Ühis-kaupluste kauba läbimüük oli 3 785 450 krooni, seega keskmiselt ühe ühingu kohta 291 188 kr. ja iga liikme kohta 478 kr. 1926. a. oli kauba läbimüük 16 ühikul 4 142 918 kr., keskmiselt ühe ühingu kohta 258 932 kr., iga liikme kohta 465 kr. Nõnda näeme ka tarvitajate- ja majandusühingute tegevuses kasvu. Tarvitajate- ja majandusühingute edukat tegevust takistavad suurel määral vähesed omakapitalid. 1926. a. oli omakapitali keskmiselt ühe liikme kohta 52 kr. ja 1927. a. 58.3 kr., võõrkapitali oli samal ajal 130 kr. ja 133 krooni.

Ka siin näeme tunduvat seisundi paranemist, mis aitab otstarbekohasemalt rahuldada tarvitajate nõudeid. Teatavaid raskusi ja rohket kapitali on nõudnud suured kaubalaod, mis varemast ajast jäänud realiseerimata. Keskmine kauba ringvool oli 1927. a. 5-kordne, millejuures kaubalaod moodustavad läbimüügist 18%. Kuid viimasel ajal on asutud hoogsamale kaubaladude tervendamisele, mille juures avanevad võimalused vähema kapitaliga töötamiseks, mis on olnud senini kõrgete protsentide tõttu kauba hindade reguleerimisele teataval määral takistuseks.

Tarvitajate ja majandusühingute liikmeiks on peamiselt põllupidajad, seepärast on ühingute tegevus seisnud suuremalt jaolt põllutulunduse tarvete vahetluses. Tarvitajateühingute tööd on raske arvudes väljendada, see saab meile alles siis selgeks, kui me hindame nende kaastegevust üldise põllutulundusliku seisundi tõstmisel ja tulundusliku kokkukohi väärtust, mida nad on võimaldanud oma vahetlusega hindade reguleerimisel.

Ühispanku teotses 1. jaan. 1927. a. Pärnumaal 15, kokku 4956 liikmega (1927. a. oli ühispankades 4462 liiget). Omakapitale oli ühispankadel 1928. aastal 218 721 kr. (1927. aastal — 199 280 kr.) Hoiusummasid oli 1. jaan. 1927. a. 815 540 krooni, 1. jaan. 1928. a. tõusid hoiusummad 1 334 331 kr. Laenusid oli välja antud 1. jaan. 1927. a. 1 104 484 kr., 1. jaan. 1928. a. aga 1 550 601 krooni. Toodud andmeist näeme suurt usalduse kasvamist ühispankade vastu, mille tagajärjel enam hoiusummasid koondub ühispankadesse, sest siin leitakse kõige soodsamad laenusaamise võimalused. Ühispankade äriseisud olid 1. jaan. 1927. a. 18 065 043 kr., mis tõusid 1. jaan. 1928. a. 25 852 130 kroonini. Suuremaks Pärnumaa Ühispangaks on Pärnu Laenu-Hoiu Ühing.

Peale nimetatud suuremate ühistegeliste asutiste töötavad rida teisi põllutulunduslikke ühinguid, maaparanduse, loomakasvatuse, karjakontrolli, vastastikku kinnituse jne. alal, mis teotsevad kõik heade tagajärgedega ja on põllupidajaile suureks toeks.

Peatusime Pärnumaa ühistegevusest ülevaate saamiseks ühingute kahe viimase aasta resultaatide juures, millest näha võime, et nad

56. joonis. Ühistegeliste ettevõtete levimine Pärnumaal.

kaugeltki ei ole oma arenemise tipul, vaid neil veel ees seisavad suuremad laienemise võimalused. Kui veerand aastasaja eest leidis ainult üksikuid tegelasi, kes kandsid ühistegelisi asutisi, siis tõuseb ühistegevuse poolehoidjate ja ühingute arv nüüd püsiva järjekindlusega kõrgemale. Kaasas ühistegelise omaabi korraldamisega käib tulunduslik jõukus ja üldine tulundusliku seisundi paranemine.

50. —

A
7220

i 21526588